

PRIEŽASTIES IR TIKSLO SUDĖTINĖS KONSTRUKCIJOS XVI–XVII a. LIETUVIŲ KALBOS RAŠTUOSE

L. DROTVINAS

Sudėtiniai sakiniai su priežasties ir tikslo aplinkybių šalutiniais sakiniais senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose yra labai plačiai paplitę. Kaip ir dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, šie sakiniai yra artimai susiję savo reikšme ir jungimo priemonėmis¹.

Šiame darbe trumpai apžvelgiamos jungimo priemonės (prijungiamieji jungtukai, atliepiamieji žodžiai), kai kurie tikslo ir priežasties reikšmių suplakimo atvejai bei kitų reikšmių (sąlygos, padarinio, apribojimo...) atspalviai, taip pat kai kurie šalutinio sakinio jungimo ir struktūros ypatumai.

Detaliau apžvelgiamos tarinių formų koreliacijos (deriniai) šalutiniame ir pagrindiniame sakiniuose (ypač priežasties konstrukcijose). Išryškunami atvejai, kurie būdingi senųjų raštų kalbai arba kurių nėra dabartinėje lietuvių kalboje.

PRIEŽASTIES SUDĖTINĖS KONSTRUKCIJOS

Priežasties sudėtinių konstrukcijų apžvalgos įvadinėse pastabose trumpai nagrinėjami šie klausimai: senųjų lietuvių kalbos paminklų būdingesnieji priežasties šalutinio sakinio jungtukai ir atliepiamieji žodžiai, kai kurie šalutinio sakinio struktūros ypatumai ir jungtukų vartosenos atvejai su mišriomis (priežasties ir sąlygos, priežasties ir papildinio) reikšmėmis. Pagrindinėje dalyje apžvelgiamos šalutinio ir pagrindinio sakinių tarinių formų koreliacijos (deriniai).

[vadinės pastabos

Kaip ir dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, senųjų raštų priežasties konstrukcijose dažniausiai vartojami yra specialieji priežasties jungtukai *nes*, *kadangi* (jų gali būti įvairių variantų – *nesa*, *nesang*, *kadang*, *kadangel*...). Šie

¹ Apie priežasties ir tikslo jungtukų vartoseną kai kuriuose senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose ir tarmėse žr. E. Hermann, Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze, Jena, 1912. Apie dabartinės lietuvių kalbos priežasties ir tikslo konstrukcijas žr. L. Drotvinas, Apie dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos priežasties ir tikslo konstrukcijas su jungtuku *kad*; taip pat—Apie tarinių formų dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos priežasties konstrukcijose, Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų Mokslo darbai, Kalbotyra, VI, IX, 1963.

jungtukai (ypač jungtukas kadangi) senuosiuose raštuose gali būti vartojami ir sąlygos šalutiniams sakiniams jungti. Pavyzdžiui, kai pagrindinis sakinytis yra klausiamasis, tai šalutinis sakinytis su priežasties jungtuku turi mišrią, sąlygos ir priežasties reikšmę:

Bet *kodrinag* W. Palitėios raupsūto ižtieses rąką, *kadąg* tay bŭ priesz žokoną? ir *kadąg* ių gałėio pasweikint patimi wienu žodžiu? DP 75².

Bet' *ko* mumús swėtimú lúdimų priwadžiot' bėrėikę: *kadąg* szitái túrimę szwiės ir gátawus lúdimus namikscziús DP 458.

Ne wiens deiuoiá ne wiens didžiey rausti, *Káypo* ne raudot nesang szirdi skaus-ti KnN 269.

Kadągi tada tie wisi daykтей prazusta, kokieijs reykia but jumus szwentame pagiwenime ir diewobaymej ChB 369–370.

Dar palyginkime jungtuko *kadangi* reikšmę nerealinėse sąlygos konstrukcijose su tariamosios nuosakos sudurtinėmis atlikinėmis formomis abiejuose sakinuose:

Kadąg tad Maria ne būtų buwus nusizėmiusia, *tad būtų* ant' ios dwásia Diėwo ne atilsėusis *tad būtų* ios waisinga ne *padarius*. Neš kaipog būtų be ios, ižg ios pradėius? DP 598.

Ką *kadąg* áns *butų būwę* piktanóri, bediewiái, smárkus... *tad* newienas iž tikrós szirdiės su ieis ne *džiauktús*: ir gėriáus *butų* kiekwiėnas *nulúdes* del' to, iog pagimde pálikūnį tųiaug piktibių sawų DP 464.

Kai kuriuose senuosiuose raštuose retkarčiais yra vartojami slaviškos kilmės priežasties jungtukai *ba* (*bo*), *ved*³. Pvz.:

Liekariaus sweikims' ne est reika, *Ba* ia maksła sweikiegi tur usz ioka M 77.

Jums tay priwalu, idánt ász nueyčio. *Bo* iaygu ne nueysiu Nurámintoiás ánasay noteys jusump' Su 107.

Giedokim Ponuy sawámuy, Gárba duokim wissi iámuy: *Bo* mums atsiunte sunu sáwo Del ižgánimá žmogau táwo KnN 127.

Dok malane tawa sunums, *Ved* teisus est szadis tawa M 65.

Paradik mums malane sawa, *Ved* mes esme sutwerims tawa M 359.

Daugiareikšmis jungtukas *kad* dabartinėje lietuvių kalboje yra labai plačiai paplitęs, o senųjų raštų priežasties konstrukcijose jis vartojamas retai. Pavyzdžiai:

Jau nu láisk tárna táwo Pone pákaiuy, *kád* iszwidu ákis mano ižgánimá táwo MP 87(2)⁴.

Nėssą *kad* Zydai sugrįszit ir gėrai darit' ne norėio, ik' kōlei mėtą turėio. *Todėlig* atėio páskui ant ių diena Wieszpatiės baísi ir smarki... DP 310.

...asz siusiu vgni rustibes sáwo židump ir miestáná iu wiresniu Jeruzálem, *delto*, *kád* ghie teypag sunáykino gálwás vbágu máno, o ástoio wárdá máno... MP 81(1).

² Pavyzdžių šriftai šiame darbe yra suvienodinti, taip pat nevartojami kai kurie diakritiški ženklai (pvz., taškai ant priebalsių...).

³ Jungtukas *ba* (*bo*) karlais gali būti pavartotas ir dabartinėje šnekamojoje kalboje. pvz.: Eikim, *ba* sulems; Lazdynų Pelėda, Rašlai, t. II, V 1954, p. 97.

⁴ Plg. panašią leksiniu ir struktūriniu atžvilgiu konstrukciją su jungtuku Pone iau láisk nu lárna táwá pákaiue, káip tu esi sákięs, *nesá* ákis máno regicia ižgánima tawo... MP 88(1).

Kad neteysibes sáwo užtieleiau, O grieku Diewuy ápreykszt nenoreiau: *Del to* sekt manimp kaulay prádeio, Yr atáisio sau ne tureio... KnN 35.

Vietoj jungtuko *kad* senųjų raštų priežasties konstrukcijose žymiai dažniau vartojamas yra daugiareikšmis jungtukas *jog*, kuris atlieka dabartinės lietuvių kalbos priežasties jungtukų *dėl to, kad, nes* arba *kadangi* funkciją. Plg.:

Mana Akis taeka wandenimi, *Jog* nelaikami ira Prisakimai tawa DP^s CXIX.

Jeib dągun ne ženges, swiets butu prapūles... *Bet iog* nu vschzenge, Diewui dūkem garbe... M 307.

Kaip' ir Pówiłas S. Dienás arba metús piktáis wadina, ne del' paczių dienų arba metų, *bet' iog* ieis pikti žmōnes piktái wartōie ant' pikto DP 308.

O *iuog* prie mán Pons teykies buti, Wisad ánt czeso, wisokia: *Todel* turedams tokią druti, Ne biiau žmogaus neiokia KnN 99.

Kaip matome iš pavyzdžių, jungtukas *jog* priežasties konstrukcijose dažniausiai eina kartu su sudedamaisiais priešpriešos jungtukais *bet, o*. Priežasties reikšmė taip pat gali būti pabrėžiama atliepiamųjų žodžių *todrin, drin to, tadąg, pertay, todelei, delto*, einančių daugiausia kartu su jungtuku *jog*. Plg.:

Asz wjssą skólą atlaidžiau taw *todrin'* iog manę praszéi DP 361.

...dažnai W. Diewás małdų mūsų ne iszkłauso, *drin' to iog* piktái prászome... DP 357.

Mini *tadąg* Ewangelista pirmiaus Ciesoriu Rimo: *iog* iau tū metų žēme Zydu būwo po Rimionimis... DP 26.

Nu žinome *iuog* wis žinay o ne reykalauii, idánt kás klaustu. *Pertay* tikime *iuog* nuo Diewá iszeiay Su 112.

Jr kurrie man pikt dara usz gera statosi priesch manne, *Todelei jog* asch tam, kas gaer' ira pristoju DP^s XXXVIII.

Mesjen milim ghi, *delto jog* ansjen mus numitejo pirmiaus ChB 374.

Pastebėtina, kad konstrukcijos su jungtuku *jog* gali turėti mišrią, aiškinamąją (papildinio) priežasties reikšmę. Ši reikšmė gali būti aiškinama kai kuriomis morfologinėmis ir leksinėmis priemonėmis (panašiai kaip ir dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje⁹), būtent – kai tariniai reiškiami esamojo ar būtojo kartinio laiko formomis (kurios būdingos priežasties konstrukcijoms), kai pagrindinio sakinio tarinys turi neigiamą formą arba jis reiškiamas tam tikrais sakomaisiais ar jausmo veiksmažodžiais ir t.t. Pvz.:

Tewę *dėkawoiu* asz taw, *iog*, mané iszkłausei DP 336.

Egyptas *dziaugesi jog* anis ischejo, Nesa bijoghimas jū ant jū uszpūle DP^s CV.

Ir *págiria* Pons áną Tijuną neteysiu, *juog* iszmintingay padaria Su 175.

Wienok tomis swetástimis, táwe Pone visad *minime, iuog* esi vž mus iszduotas... PK 130.

O prieszumi būdu W. *bára* Zyodus *iog* netureio žódžio Diéwo iūse giwėnanczio DP 608.

...*skundžiasi* Diewas vnt žmoniu, *iog* ne ima iš tos runkos io downu tays žódzieys PS I 241.

Zr. L. D r o t v i n a s, Apie dabartinę lietuvių literatūrinės kalbos priežasties ir tikslo konstrukcijas su jungtuku *kad*.

O ne sugiedink tarną savo Juog szaukiu tau duksedams... KnN 34.

Jr *dabókis jog* W. anūs Pharizėjuszus, ne tiekiai to *pėikia jog* meilaszirdumo ne turėio, ant ligōnių, *iog* Subatoie ių gidit' ne prišaido, bēt ir gōdą ių *pāliti, iog* saw didžieus brągino iauczią, neg žmōgų DP 339.

Bet *tikiu ir ne silwartaiiu, Jag* szadis tawa est pilns teisibiu M 357.

Ne biōkis Maria: *ne stebėkis iog* Angelas atėio tawėsp': ateis tōli didėsnis Angelo (Plg.: *Ne stebėkis* Angelui Wieszpatis: *kadąg* ir Wieszpatis Angelų yrą su tawimi) DP 600.

Plg. tam tikrą mišrią, aiškinamąją priežasties ir sąlygos reikšmę konstrukcijose, kurių pirmuoju einas pagrindinis sakinyus yra klausiamasis:

Akis gu tawa zwąyra ira *iuog* asz esmi giarás Su 41.

Koksay tai irá, *iog* weiey, ir marios klausa io Su 35.

Kas tikosi iumus kalnai *iog* schokineiat kaip awinai? M 462.

Jr *ką* tawi esmi kaltás sunau Dowida, *iog* máne teip persėkioghi MP 122 (1).

O *kasg'* tatai didžio, *iog* žmōgus vžgime, nōrint' ghi ir neg žmōnes tikėios? DP 463.

Kai kurie senųjų raštų priežasties šalutiniai sakiniai (dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos požiūriu) išsiskiria savo struktūra.

Pavyzdžiui, šalutiniame sakinyje kartais gali būti du priežasties jungtukai. Vienu atveju ši dviejų jungtukų vartoseną yra pateisinama, būtent, kai šalutinis sakinyus eina prieš pagrindinį; tada vienas priežasties jungtukas sieja visą konstrukciją su anksčiau pasakyta mintimi, o antrasis jungia šalutinį sakinį su pagrindiniu. Kitais atvejais dviejų lygiareikšmių priežasties jungtukų vartoseną iš dalies galima aiškinti prijungiamųjų priemonių nepakankamu išsivystymu. Pavyzdžiai:

O szitai wissi busite didžiauseis. *Nes' kadąg* su manimi ik tolai waikszcioio-tė... *Todelig* káip Tėwas manas dąguiajis padare ir sugatawio karalistą, teip wel' ir asz iumus gatawiiu karalistą... DP 499.

Nes kadangi wisi isz prigimima draugistes gieydžiame, ne gáli but draugiste tikriasne, wierasne ir stipriasne, kaip małženstwa. *Nes* kitas draugistes čiasas átmáyna, Małženstwą szwentą tiktay smertis iszrisza PK 233.

Kadagi nes smertis ira per wiena zmogu, kielimas teypag isz numirusiu ira per wiena zmogu ChB 273.

To tesibija neprietelay io, o męs tieszikimes, *bo nes* wissad ijs tárpu sawu Neprietelu karalauja ir karalaus Su 216.

Atmink juog noris męs sawo giaruose darbuose nodieios guldit neturime: *bo nes* isz darbu zokana nebus nuteysintás ne wėnas kunas... Su 186.

Senųjų raštų kalboje neretai pasitaiko atvejų, kai priežasties jungtukas vartojamas ne priežasties-padarinio santykiams, o atskirų sudėtingų minčių loginiam ryšiui reikšti. Pvz.:

Argu ne teip brągi małdá bus Christusiep mōtinος io, kaip brągus būwo intikėiimas tų tatái žmonių? *Kadąg* skáitome, iog Diėwas atgide numirelį ant' palitėiimo tiekiai káulų Elizėuszo DP 348.

Ir iei atsakis, iog nūg Diėwo yrá átsištás, tęgiparód tai prajėwais ir žėkláis pagál' sawősios tikros sentencios. *Nes'* ir Erásmus Rotherodamus, padórei iėmús tatái vždúdinėio DP 204.

Tad pradės bilót kálnamus, úzgrukite ant mūsų, ir mažiem' kálnėlemus pridėnkite mus: *Nes'* iei ant žálo medžio tai dáro, kážg ant sauso bus? DP 171.

Kartais po pagrindinio einąs sakinyš su priežasties jungtuku reiškia išvadą, anksčiau pasakytosios sudėtingos minties reziumė. Tuo būdu priežasties jungtukai gali atlikti tarsi padarinio (pasekmės) jungtukų funkciją. Pvz.:

Beť' tókiūs ánt' paskutinio súdo Wieszpatis smárkei izbárės iz ių paczių žódzių pasmėrks iūs. *Nėssq* baisúmas súdo Wieszpaties ir teisibe io... turėtų iūs tū daugėus paiúdint' DP 385.

Kad wissas dáiktas apwalume butų, tad wissás mėtas giwátos mūsų būtų dábar po akimi mūsų: mážeus tam' kas stebėtis galėtų. *Nėssq* ilga giwatá, dažnái yrá priežastimi giwátos piktos DP 581.

Kaipo tieg, wásaruge ne gal' atneszt waisėus pati izg sawęs, iei ne giwėno wino liemeniie: teip nei iūs waisiaus Diėwui mėiłaus izdút ne gálite, iei manimp ne giwėšite. *Nėssq* asz esmi wino liemű, o iūs wasaruges DP 606.

Kai šalutinis sakinyš su priežasties jungtuku reiškia anksčiau pasakytosios minties išvadą, tada kai kurie žodžiai gali būti ypatingai akcentuojami ir eina pačioje sakinio pradžioje, o priežasties jungtukas užima antrą vietą, po akcentuojamojo žodžio. Pvz.:

Kas *kadág* teip yrá, tadág ner kitos bažnėczios tiesos tikros, tiekái tóiię Rimo o wissatime DP 458.

Teyp bus paskučiausiai pirmais, o pirmieii paskučiausiai. Daug *nes* ira pawadintulu, o maža iszrinktuiu PS I 318.

Pagižink tą meaylę Poná Diewá, o ne walon isz kurios esi izláystás giará walia ne grizk. Zodis *nesang* tikrás Diewá, dušiás musu walnina Su 11.

Pagibuskim del Diewá Jay *nes* dabár neklausisim, ir ánt jo bálsa ne kielsim potám, ir po newalay kialsim ir pábusim: Bet nesugiaru musu. Kás čia *nes* neturi dalies pirmame kielime nuo grieká, tás ne tures ántrame kielime dalies žiwatop ámžinop Su 207.

Be to, priežasties jungtukai gali būti vartojami keliuose iš eilės šalutiniuose sakiniuose, kurių pagrindinį dėl silpno prijungiamojo ryšio beveik neįmanoma rasti. Pvz.:

Jū Waisiu tu ischgaischisi nūg Szaemes, ir jū Seklą nūg Szmoniů Waiků. *Nesa* anis dumoio taw pikta padaryti, ir ischmislijo dumas, kurrias negallejo pagineti. *Nesa* tu padarysi jūs Paczeis, tawa Temptywá, tu jū Weidena mierisi DPs XXI.

Wieszpatie ne narse tawa kožnik mane: nei rustibeije tawa karok mane. *Nęssa* wiliczas tawa ijsmegitas ira ing mane: ir raņa tawa sunki ira ant manes. Niera *nęs* sweikatas kune mana nūg weida rustibes tawa... *Nęssa* piktenibes mana uszeija ant galwos mana... M 468.

Nes iei su intikėiimu priėisime, be abeioiimo iszwissime ii prakárte paguldítą. *Nes* tassái altorius yr mumus wiėtoy prákarto. *Nes* ir cžę dėst kúną Wieszpaties, ne ing wistiklus... DP 35.

Dėl ryšio su pagrindiniu sakiniu stokos kai kurie sakiniai su priežasties jungtukais tampa įterptiniais.

Pavyzdžiai iš Daukšos Postilės (skliausteliai iš ten):

Wáicszodziomas Jesus per marés Galiléos, památe du brólu, Simona kuris búwo wadinamas Petrú, ir Andriejų bróli io, beláidženczius tinklą ing marés (*nes'* búwo žweiéi) ir táre iemus... DP 377.

Néssą nudút ią vž wíro ir padút' ią prówai prigimtai, tai yrá, dút ią ing newála tam' kuris ią paimtu (*kadág wíra* yrá Wieszpatici móteres sawós) ne búwo dáiktas prideras... DP 563.

Jus kurie éstę túleis negandáis ir apmaudáis tos givátos ir kúno apsúkinti (*kadág géndásis kúnas apsúkina dúszią*) éikite manésp wissi... DP 436.

Kaip matome, priežasties jungtukų funkcijos senųjų raštų kalboje yra gana įvairios ir plačios. Tai galima aiškinti senųjų raštų stiliaus ypatumais ir palyginti nepakankamu formaliųjų prijungimo priemonių išsivystymo laipsniu bei diferenciacija.

Tarinių formų koreliacijos

Tarinių formos priežasties konstrukcijų šalutiniame ir pagrindiniame sakiniuose yra vartojamos dėsningai, priklausomai nuo priežasties-padarinio santykių logiškos raidos, – veiksmas-priežastis gali vykti tik kartu arba anksčiau už veiksmą-padarinį. Retesniais atvejais, kai viename iš sakinių pasitaiko tokios veiksmąžodžio formos, pagal kurių tiesiogines gramatines laiko reikšmes priežasties-padarinio santykių logiškoji raida turėtų suirti, tada veiksmąžodžio formos vartojamos perkeltinėmis arba išplėstinėmis laiko reikšmėmis.

Vartosenos dažnumo atžvilgiu kai kurios veiksmąžodžio formos senuosiuose raštuose skiriasi nuo analogiškųjų formų vartosenos dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje. Senųjų raštų priežasties konstrukcijose žymiai dažniau vartojamos esamojo, būsimosios nuosakos formos ir rečiau – būtasis kartinis laikas. Visiškai nėra sudurtinių pradėtinių laikų (su priešdėliu *be- buvo bedirbas*) ir beveik nepasitaiko veikiamųjų dalyvių netiesioginėje pasakojamojoje kalboje.

Veiksmąžodžio formų apžvalga daroma visų pirma pagal šalutinio sakinio tarinių formas, toliau skirstoma jau pagal pagrindinio sakinio tarinius.

I. Kai šalutinio sakinio tariniai yra reiškiami esamuoju laiku, tai pagrindiniame gali būti tiesioginės nuosakos esamasis, būsimasis ir būtasis kartinis laikai, liepiamoji ir tariamoji nuosaka (vientisinės ir sudurtinės atliktinės formos). Dažniausiai vartojamos pagrindiniame sakinyje esamojo laiko ir liepiamosios nuosakos formos. Tai galima aiškinti senųjų raštų kalbos stiliumi, teologinei-scholastinei retorikai būdingais samprotavimais, įrodinėjimais bei raginimais, o tam labiausiai tinka esamasis laikas ir liepiamoji nuosaka, kaip akivaizdus, betarpiškas realios tikrovės reiškinų vaizdavimas morfoliginėmis priemonėmis.

1. Esamojo laiko formos šalutiniame ir pagrindiniame sakiniuose dažniausiai turi neapbrėžtą, esamojo nuolatinio laiko reikšmę. Tuo pabrėžiamas religinių dogmų tariamasis nekintamumas, amžinumas. Iš žmonių gyvenimo paimtieji pavyzdžiai čia taip pat yra aiškaus apibendrinamojo pobūdžio. Be to, veiksmų pastovumas, ilgumas gali būti patikslinamas kartais atitinkamais laiko aplinkybės žodžiais (visada...). Pvz.:

Asch *wissadôs turriu* Wieschpati po akkimiš sawo, Nesa ghis *ira* man deschi-nejp mano... DPs XVI.

Koszna diena gedin manne mana Neprietelei, Jr kurrie jũkiassi isch manęs baszjijassi priesch mannę. Nesa asch walgau Paelenus kaip Dũnã, Jr maischau Gerimã manã werksmu DPs CII.

Kadangel Chrikschtas netiektai kudjkiu rischis jra su Diewu, bet ir priaugu-siuu, tad laikosi io nauda *per wissa gjwata*... MT 129.

Duona su ászákomis, ira duona kuno, nes su didžiu wãrgu ios žmogus *ieszko ir igiia* PS II 83.

Pałáiminti *esté* grinieii, nes iũsų yr karalšte Diéwo DP 272.

Nes *ne est* kaftas *niekad* kięst sunus vžu tewã. o tewás vžu sunu, nes kožnas *nesz* násztã sãwo MP 81(2).

Niekas teypag *nedest* łopinia neszota and sena ruba, łopinis nes jo kursey bu-wo uždetas *plesza* drapanã ir dar didesnis perpliszymas destis ChB 20.

Nes kita *ira* nusidet wagisty daykto prasto, o kita nusidet wagisty daykto Die-wuy paszwisto. Nes terp tu dwieiu wagišciu ne mažas *ira* skirius, kadung wagiste daykto szwinto dweikiu sawimp *turi* piktyby... PS I 147.

Teipaieg moteriszke bewęlitu turét waikus be sópuło, bet iog tai būt *ne gal'*, tad ir szitie sopulei *ne sũku* kęst' DP 214.

Mana Ascharas *ira* man Pennukschlu *diena ir nákti*, kadang'man dienischkai *sakoma ira*: Kamme nu Diewas tawa? DPs XLII.

Priklausomai nuo sakinių leksinės prasmės esamojo laiko formos gali reikšti ir dažninius veiksmus; plg.:

Bet nũ bijaus, iog mũsu swodbosia *labai dažnai* patis wėlinas pirmã wietã tur. Nėssã kaip ten Christus *turi* turét wietã, kur niekas krikščioniszkai ne wėikias? DP 71.

Wargu ižskaytit ku žmones *kinčia* nuog paminetu dayktu. Nes ugnis turtu *prariia*, wunduo eldiias *nuskundina*, žiemes drebulis pilis, miestus *pagrauia* ec. A to wiso priežastis nusideiimas, kaip rasztas kalba PS I 109–110.

Esamojo laiko formos su konkreta, sutampančio su kalbos momentu laiko reikšme senųjų raštų priežasties konstrukcijoms nėra būdingos: esamojo konkreta, laiko reikšmę kartais sunku atskirti nuo esamojo nuolatinio arba esamojo istorinio laikų.

Jũs álgate mané Mistrũ ir Wieszpatimi, ir gerái *kãlbate*, nes esmi iũ... DP 136.

Palaymios ákis kurios reagi kã jus reagit, Nes *sakau* iumus... Su 191.

O iog tassai tikrauses perguldjmas *jra* to pranaschawima Praraka Malachiaė, tada *turime* neatmestina ludininka, S. Powila... APM 16.

Bet iog iau *ártinas* anóii didėii, ir lįksmóii szwėnte... todrinag mótina musų Bazniczia... *rãgina* ir *graudina* labái... DP 24.

Ar nėdera mañ kã nũriu darit? Ar akis tawã piktã *jra*, iog asz gėras *esmi*? DP 93.

Gaylim tu Zmoniu: nes jau tris dienas *kiãncia* priemanes, á *netur* kã wal-gitu Su 167.

2. Pagrindinio sakinio tariniai gali būti reiškiami būtuojų kartiniu laiku, kuris priklausomai nuo veiksmažodžio veikslų gali reikšti baigtinius (įvykio veikslas) arba neapbrėžtus laiko atžvilgiu (eigos veikslas) veiksmus. Tuo tarpu esamojo laiko formos turi tam tikrã esamojo išplėstinio (būtojo – esamojo) arba perfekto reikšmę.

Kai šalutinio sakinio tariniai reiškiami veiksmažodžių esamojo laiko formomis arba vardažodžiais su veiksmažodžio būti esamojo laiko jungtimis, tai tokie tariniai turi esamojo išplėstinio (būtojo—esamojo) laiko reikšmę. Pvz.:

turėio pėkis wáistus arba pėkis budús... Pirmasis bū kántrumas. Néssą gerėsnjs *yrá* wíras kántrus neg Ricierius didis... Trėczes *bú* atsákimas mjktas ir szwėlnus. Nes' toksái *pėrlaužia*, ir *pėrgali* rústibę DP 130.

Ir iškúrg kitur *rádos* wissos sėklos, tiectái *ižg* pikto iszmánjimo rászto? kadág wissi wiėną rásztą *túrime*, wiėną Biblią wissi *priimdinėmę* DP 415.

Todrin nerode pragaro, nes *ira* vnt žiėmes didis ir zimus io wayzdas, iš kurio gali pažintas buti PS II 41.

Asch daugjaus *ischmokau* nei mokitoeji mana, Nesa tawa Liuddimai *ira* mana kalbeghimas DPs CXIX.

Mana gymis *pagaedo* delei Tuszbos ir *pasaeno*, Nesa asch wissur suspaudziamas *esmi* DPs VI.

Teipo kaip ne waisingi gimditoiei *ižprásze* Wieszpatip Diewiep szwėnto Mikalóiaus... Néssą wissókiam' prászanczem' *ést dūdama*, ir klanbėnączem' *ęsi' atadâroma* DP 389.

Kaip matome, šalutinio sakinio veiksmas vyksta neapbrėžtoje dabartyje, nuolat, tačiau šis veiksmas lygiai taip pat galėjo būti (o mūsų atvejais ir buvo) ir praityje, tuo laiku, kai vyko pagrindinio sakinio veiksmas-padarinys.

Kai šalutinio sakinio tarinio vardine dalimi eina būtojo kartinio laiko įvykio veikslo dalyviai, tai tokie tariniai turi perfekto reikšmę, t.y. reiškia tokius praicityje įvykusius veiksmus, kurių padariniai tebesitęsia. Plg.:

Tėwas wissókiaį galibę *dáwe* Sūnui, bet' regiu wissókiaį galibę Sūnus *dáwe* mókitinemus sawiėmus. Nės' kaip' butų iau ing dágų pėrgabėnti, ir ant' natūros žmonių pakelti, ir nūg mūsų affektų iszimti, teip' *yrá* iie ant' tos Kunigistes *išsódinti* DP 203.

Néssą botágai io yra nūdemes mūsų, ir kaip' daug tu nūdemiū *padarėi*, tiėk kártų W. Jėsų *núplakei*, kadág iissái žaiždás tur drin' nūdemių mūsų, *ižplaktas yra* drin neteisūmų mūsų DP 105.

Atstojjes Welns nūg wieschpaties weida, *Nūeija* Joba gundinti. Nės Diews isch meiles taip *leides esti* M 433.

3. Pagrindinio sakinio tariniai gali būti reiškiami būsimoju laiku; tada esamojo laiko formos šalutiniame sakinyje dažniausiai turi esamojo nuolatinio arba laiko atžvilgiu neriboto veiksmo reikšmę. Pvz.:

Su szwėtų giwėdamas, szwėntu *bússi*, o su pėrwestu, pėrwestu *pawirsi*. Néssą piktí sákalbei ir dráuge *iszgadina* gerús budús DP 281.

Tū budu nesa na affiernikėlems patiems, Misschoie *nederes* kuna Christaus walgiti, kadangel czonai ischkei *ira sakoma*, iog nūg to Altoriaus nedereia walgiti tiems, kurie schętra priweisdeia APM 22—23.

Néssą iei patjś sawé isztiesós apsūdissime, ir pasmerksime: tadág mūsų iau W. Diėwas *ne sūdis* ir *ne pasmoks*. Néssą *ne sūdiie* du kartú wiėno dáikto DP 316.

Teipóg *bus* paskutinei pirmáiseis, o pirmieii paskutineie. Néssą daug *yra* pakwiestú, bet maž iszrinktų DP 93.

Ką *wyksim*, tas nes zmogus daug *daró* zianklų ChB 170.

Asch tawo Isakimo niekadai *neuszmirschiu*, Nesa tu mannę tomi *atgaiwinni* DPš CXIX.

Mažay o *neregiesite* manęs ir wel mažay o *iszwisite* mane: nes *asz eyimi* Tewop? Su 102.

4. Pagrindiniame sakinyje gali būti tariamosios nuosakos vientisinės arba sudurtinės atliktinės formos. Šioms priešasties konstrukcijoms yra būdinga tai, kad jos dažniausiai įeina į dar sudėtingesnes konstrukcijas su keliais šalutiniais sakiniais. Tai galima pavaizduoti kad ir šia schema (dviem variantais).

1. šalutinis sakinyš	pagrindinis (su tariamąja nuosaka)	priešasties šalutinis (su esamuoju laiku)
2. pagrindinis sakinyš	šalutinis (su tariamąja nuosaka)	

a) Sakinyje, reiškiančiame veiksmą-padarinį, dažniau esti vientisinės tariamosios nuosakos formos; tada priešasties šalutiniame sakinyje esamojo laiko formos turi, paprastai, esamojo nuolatinio laiko reikšmę. Pvz.:

Ir ieigi tatái daritų išg méites, ir išg nôro patáisimo brólo sawo, tadág sųkses sawas nŭdemes *apweizdētu* ir *izwáistitų*: kadág kiekwiénas daugiasn' *mil'* patis' sawe, neg brólį sawa... DP 287.

Téwe Abróme, sussimilk' man' ir atsiunt Lozoriu, idánt *padažitų* gálą pirszto sáwo wándenii, idánt *atáuszitų* liéžuwi mána: nes kankinamas *essmi*, laizdászioi' liepsnoi'? DP 269.

Jey alkczia *nesakyczia* apie tattai taw', Nesa Szaeme mana *ira* ir kas tojé ira DPš L.

...noris pakalney siesielo smertelna wayksciocia, pikta *nebiocia*, nesang tu mana *esi* padeieiu, ir meyley táwa *asz* páduksi turiu PK 51.

O cze didžio, vžtiésą pasirgėjimo réikia, idánt' wiétoi' tiesós *ne priimtumbime* átskalŭnių kłaideimų pažuditų, iog *ne vissa* áuksas kas žibą... DP 303.

Norétumbei tu Katolikę ne turét su Hęretikais ne wienós bursos, daugęs dáiktųsę ape tikéiimá ir gárbę Diéwo: kadág tawé wissúr žódis Diéwo *parsergt*, idánt' sęrgetumbeis tų pranarių žmonių DP 186.

b) Sakinyje, nusakančiame veiksmą-padarinį, retkarčiais gali būti ir sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos, reiškiančios hipotetiškus, galėjusius įvykti, bet neįvykusius praeityje veiksmus. Esamojo laiko formos priešasties šalutiniame sakinyje turi neapręžto esamojo, esamojo nuolatinio laiko reikšmę. Pvz.:

Nes kad' būtų tekėius vž wiro drin' pládo, kaip kitos móteres tad' to pasiuntinimo (kaip daikto nauio ir saw ne prideramo) su padíwiimu *ne priėmus butų*: kadág prigimtų budų todrin' móte vž wiro *tėka*, idánt' mótina táptų DP 565.

Jr kad butų táje sententiá Christus vžrakinęs sawą priežodį, tikrái *músię butumbime* impŭlt' ing nusiminimá be páduksio ir bę paszalpós wissókios. Néssą skólá tacziųg múmus ánt' kaklų *dribso*, o súdo Diéwo ne wiénas *ne gali* nuwéngt DP 360.

Nes kad Christus pagaléi kŭną butų ne vžgimęs, niekú būdu *ne butų krikščtiies*, nes' tatái *yř* szwęnte Diéwo vžreiszkimó: niekubudu ne butų nukrižęwótas, nęs' tatái *yř* szwęnte Węliku... DP 34.

5. Labai dažnai vartojamos yra priežasties konstrukcijos su liepiamąja nuosaka pagrindiniame sakinyje. Veiksmų abstraktumas arba konkretumas abiejuose sakiniuose, paprastai, sutampa: jei pagrindinio sakinio veiksmas yra apibendrinamojo pobūdžio, šalutiniame sakinyje – taip pat apibendrinimas, jei pagrindinio sakinio veiksmas konkretus, toks pat ir šalutinio sakinio veiksmas. Pvz.:

Nesirupinkite ápe ritikszczyá diená, nes ritikszczyá diená gáná ápe sáwe rupeš-čio turi... MP 125(1).

Indek kaláwija tawą wietón jo. Nes visi kurie kaláwija ima, nuo kaláwija žu-wa Su 252.

Ne imk tieg downau: nes downas apakina PS I 9.

Tewe atleysk iiemus, nes nežino ku daro PS II 217.

Dokit mums aliejaus sawo, zwakies nes musu gęsa ChB 53.

Givenk su mumis mielás P. nes iau ártinas wakarás MP 163 (2).

III-jam asmeniui reikšti pagrindiniame sakinyje yra vartojamos leidžiamosios nuosakos formos, – dažniausiai – sintetinės:

Wissas Swietas *tessibijo* Wieschpaties, ir *tessbaidos* jo wis, kas giwaena ant Szaemes Nesa jam kalbant *stojasi*, jam prisakant gatawa *ira* DPs XXXIII.

Tesilinxmin wissi kurie núsitit ingi tawe, amszinai *tesidzaug* nęssa tu *apgini* anus... M 512.

Tęii maži bęrnialci manęsp, nes' tokių *yrá* karalista dágáus DP 485.

Tegul prieg mums *esti* táwo malone, Nes be táwę nieko *negalim* pone KnN 140.

6. Baigdami priežasties konstrukcijų su esamojo laiko formomis šalutiniame sakinyje apžvalgą, palyginkime dar priežasties konstrukcijas, kurių šalutiniame sakinyje yra sudurtinės atliktinės esamojo laiko formos, reiškiančios kadaise įvykusį kartinį veiksma, o pagrindiniame – vientisinės esamojo laiko formos:

Tatáig *yra* ką iámp W. Christus pėikia. Nėssą *nybódes* *yra* didžėwimas W. Diėwui DP 315.

Priegtam *ira* tikrumas ir stiprumas mussu ischganima, priesch statitas mussu silpnibei, kadangel Diewas mussu ischganima amžinoio rodoie sawa *ira fundawo-ies...* MT 176.

Nėssa tatái toli didesnio stebúкло *wėrta*, iog sunús Diėwo nužėminos ant Angelų, neg tatái, iog mótina Diėwo ant' Angelų *yra* paaugsztinta. Nėssą io išnaikinimas *tapęs ést'* mūsų papildimu, io wārgai *yrá* gėriai pasaulo DP 615.

Kadangel naturoie žmogaus, *ira atlikes* Protas, ir nusudiimas daiktu schirdiie uschenczuiui, tadang ir aprinkims tu daiktu *esti atsilikięs...* MT 63–64.

Tuo būdu, šios grupės priežasties konstrukcijose esamojo laiko formos dažnai turi esamojo nuolatinio laiko reikšmę, kas daugiau priklauso nuo raštų kalbos stiliaus, o ne nuo priežasties-padarinio santykių logiškos raidos.

II. Priežasties konstrukcijos su būtoju kartinio laiko šalutiniame sakinyje senųjų raštų kalboje vartojamos žymiai rečiau už apžvelgtąsias konstrukcijas su esamuju laiku šalutiniame sakinyje. Be būtojo kartinio laiko formų, pagrindiniame sakinyje gali būti vientisinės arba sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos, tiesioginės nuosakos esamasis ar būsiamasis laikai ir liepiamoji (leidžiamoji) nuosaka. Konstrukcijose su būtojo kartinio laiko formomis abiejuose sakiniuose

dviejų veiksmų laiko trukmės priklauso nuo veiksmoždžio veikslų (kaip ir analogiškose dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos priešasties konstrukcijose).

1. Konstrukcijose su vienodomis būtojo kartinio laiko formomis abiejuose sakiniuose veiksmas vyksta (priklausomai nuo veikslų) arba tuo pat laiku, arba vienas po kito.

a) Kai abiejuose sakiniuose esti būtojo kartinio laiko eigos veikslų veiksmoždžiai arba vardažodžiai su *būti* jungtimis, tai abiejų veiksmų trukmės sutampa:

Ir wissá miniá *ieszkoio* io palitétis: nésá galíbe *éio* nūg io, ir pasweikino wissú DP 618.

Tą tad pãrasza daug Zidų *skáite*: nes *búwo* arti miésto wietá, kuř búwo nukri-žéwótas Jésus... DP 172.

Kadangel io didis kenteimas iau poakim *buwa*, ir ghissai top pilnintelei *prowijos* ir *gatawijos* APM 13.

O tatáig, tieg yra súdas, iog atéio szwiesá ing pasáulj, o žmónes daugésn *numiléo* támsumus neg swiesá. Nés' ių darbái pikti *búwo* DP 243.

Kai šalutiniame sakinyje eigos veikslų veiksmoždis, o pagrindiniame – įvykio veikslas, tai dviejų veiksmų trukmės sutampa ne visiškai: vykstant neribotam laiko atžvilgiu šalutinio sakinio veiksmui, įvyksta vienkartinis pagrindinio sakinio veiksmas. Plg.:

Jr *sukuria* vgni widuja dwara nes szałtá *buwá* Su 253.

Bet iog tai *biloieu* iumus, nuludimas *papilde* szirdi iųsų DP 215.

Jr pagimde pirmgimdi Sunu sawo, ir *suwiste* ghi, ir *padejo* ghi prakarte, delto jog *nebuwo* wietos jems *gaspadoij* ChB 98.

b) Nuosekliai laiko atžvilgiu vyksta veiksmas (priežastis – padarinys) tada, kai šalutiniame sakinyje yra įvykio veikslas; pagrindiniame sakinyje gali būti įvykio arba eigos veikslas.

Teipo kaip' cžę ant' to žmógaus akiés mirgtéreiimę ketwériopá praiewá *paróde*. Nes áklas *prawizdéio*, kúrczes *ižgirdo*, nežadziá *prabilo*, wélino apséstas *bú iszlúsútas* DP 119.

Jr aszjen labej *nusidziaugiau* Wieszpatiep, jog juszen dabar wel wienakart *atgijot* atmint ant manęs... ChB 309.

Bet iuog tay iums *pásakiau*, smutkás *pripilde* szirdis iusu Su 107.

Dówanas malónes *terióie*, iog iomis ne *wartoié* gerųmp darbúmp, Nessá pa-taikáwimas *iszmókia* wissókios piktíbes... DP 391.

Plg. analogiškus, vienas po kito vykstančius veiksmus konstrukcijose su būtojo kartinio laiko sudurtinėmis atlikinėmis formomis šalutiniame sakinyje:

Nésá kad ij Biskupas kláuse apé mókitinius nieko *nótsáke*, nes' iau ij *búwo* wissi *prastóie*... DP 159.

...gérę szitá kiéliká kursai ne iam' *priéios* Nés' Christus numirt *búwo* ne *nupélnés* DP 198.

2. Pagrindiniame sakinyje gali būti tariamoji nuosaka. Tada priešasties konstrukcija dažniausiai įeina į dar sudėtingesnę konstrukciją (panašiai kaip ir konstrukcijose su esamojo laiko ir tariamosios nuosakos koreliacijomis).

a) Kai sakinyje, nusakančiame veiksmą-padarinį, yra sudurtinės atlikinės tariamosios nuosakos formos, tai šalutinis sakinys pasako hipotetiško, galėjusio įvykti, bet neįvykusio praeityje veiksmo priešastį. Pvz.:

Ir nórint nĕmini Ewangelistá, idant' butų bĭtoies: Tai est kunas mano, wienok neit' iž to, idánt' tu žodžiu *bútų ne kálbĕies*: kadág pĕržegnoiimas dŭnos, tai yra paszwęntinimas to Sakramĕnto, *ne stóios* kitáis tiektái tais žodžieis DP 192.

Nes kad butu Christu aprinki tad *butu nuterioi* ceremonias, afieras ir tulas downanas, kurias žmones Diewuy bažničion neszdawo, á tos kunigamus tekdawo. Nes Christus *tureio* atmaynit wisu senu testamentu, a nauiu padarit... PS I 73.

tiktáy kad noreio, idánt *butu* ansáy wisád *iszmánęs* ápe wiresnibę Deywis-tes io, nesąng iámuy *buwo* wisá *dawęs* ápiwieszpataut ant žiámes... MP 79(1).

b) Kai veiksmas-padarinys reiškiamas vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis, paprastai, reiškiančiomis hipotetišką, neapibrėžtoje ateityje įvykiantį veiksma, tai šalutinis sakinyus nusako jo priežastį arba loginį pagrindą praecityje. Priklausomai nuo artimiausio konteksto visos priežasties konstrukcijos veiksmas gali vykti praecityje. Pvz.:

Tiektái weįždĕkime, idánt' ir tŭ kalawiiŭ gĕrái *wartótumbime*. Nessąg iŭ ir szatŏnas *wartóio*... DP 110.

O tus dáyktsu su pilnaščia mes dide nuwartot ir dabotis *turetumbim*, nes teyp tátáy prigimimas *iszrede*... MP 66(1).

Bet kálbeja: Ne szwenteja; idánt *ne butu* maysztás tarp Zmoniu: Nes *bijojosi* Zmoniu Su 244.

Nęsą ne downanai mus Jŏnas S. graudina, idant' ne wissŏkei dwasei *tikĕtumbim'*, bet' *probawŏtumbim'* dwases, iĕi ižg Diewo *butų sanczi*os. Nęs, tieg, daug fat-sziwų Pranaszu *iszĕio* ant to pasaulo DP 218.

Tasay kad ižgirdo, Jezu áteanti nuog Judeos, ing Gálileia, eja iop, ir prásia jo idánt *užeytu*, ir *ižgiditu* sunu jo, nes jau *prádeio* mirt Su 226.

3. Kai priežasties konstrukcijos pagrindiniame sakinyje vartojamas esamasis laikas nuolatinio, neapibrėžto arba konkretaus veiksmo reikšme, – tai šalutiniame sakinyje būtojo kartinio laiko formos dažniausiai reiškia konkrečius veiksmus.

Esamojo nuolatinio laiko reikšmĕ esti, paprastai, tada, kai tariniais eina vardažodžiai su veiksmožodžio *bŭti* esamojo laiko forma arba modalinių veiksmožodžių *turĕti*, *reikĕti*, *galĕti*... esamojo laiko formos. Pvz.:

kaip mĕká ir niĕkam' ne tikrá, trumpá, nepatĕkanti, atmáinantis *yra* garbĕ to pasaulo, kadág W. Christus tikrái tŭ mĕtŭ *wĕrke*, kad su didžių pagerbimŭ ir garbĕ bŭwo nŭg žmonių priimtas vž karáľŭ ir Messiŏszių tikrájŭ, ioiánt' ánt' assilĕlo DP 310.

...izdabinti rubay *ira* priežastim ir pasiundu daugielop nusideimu. Didžia-wimop, nes dukteres Siona del rubu ižtiesy kakľu *wayksĕioio* PS I 55.

Aplĭk' ižgŭldima priliginimo, *ne rĕykia* múmus dáugio wargt: kadág iĭ patis W. Christus ižgŭldit múmus *tĕikeš*... DP 83.

Kadág ir patis Wĕlinas priesz W. Christŭ *drĭso* wartót' rasztŭ. Todĕlig kŭ daugĕus kas rasztŭ paraszinĕies, tŭ daugĕus *turi* saugŏtis wilko DP 303.

Konkrečios leksinĕs reikšmĕs veiksmožodžių esamojo laiko formos turi konkretaus esamojo laiko reikšmĕ, tačiau priklausomai nuo atitinkamo artimiausio konteksto arba sakinio leksinĕs prasmĕs ir šios esamojo laiko formos gali turĕti esamojo nuolatinio arba esamojo istorinio laikŭ reikšmes. Pvz.:

Asch *schlowinu* tawĕ Wieschpatie, Nesa tu manĕ *paáukschtinai*... DPs XXX.

Noris ne esmi be grieká, Wienok *ne numenuos* nieká: Bo Diews per sunu sà-wajj, Mielausíajj, *Atpirká* žmogu griesznajj KnN 231.

Jr *linksmínase* dwasse mana: Dieweie ischganitoieghi mana. Neš *paszwilga* ant pakarnistes mergaites sawa... Neš *padare* ant manes didzus daiktus... M 488.

Saule *wisadu žiba* žwayzdes ir menuo: Nes teyp Diéwas *isakie* PS I 263–264.

Ir tãrë iiešmus Aňgelas neš biiokiteš. Néssã szitái *apsákáu* iúmus džiãugsmã didi kursai bus wissai laudii Nes *vžgime* iúmus sziađ diãna ižganitoies... DP 38.

4. Veiksmas-padarinys gali būti reiškiamas būsimojo laiko formomis, o jo priežastis, pamatas – būtuojų kartiniu laiku:

Gerái tarne gėrasis ir isztikimasis: kadãg ant' mãžo *buwái* ižtikimas ant' dãu-gio tãwé *pastatissiu*... DP 386.

...kadãg iuš tad *nenorėiotę*, kadãg *ne búwotę* mėiligi downõmus ir geribemus manõmus, szitãig, todrin', atliks aplaisti namái iuš. DP 411.

O jay juos pãlaysiau namoprin aľkanus *pãils* ant kialã: nes nekurie isz ju isz toľã *ãteja* Su 167.

Tawę o Pone *gãrbinsiu*, Tãwo meylã *ižpãžinsiu*: Nes prigãdoy *notmistojey*, Zmoniu juokã *apsaugojey*... KnN 31.

Asch Wieschpati *liaupsisiu* ir *prashysiu*, kadãda busu nũg mano Neprieteliũ ischgelbetas. Nesa *apeme* manne Smerties ryschei, Jr Vppes Belial *ischgandinno* mannę DP VIII.

Jr *suligins* tawe su žiamea ir waykus tawo tawimp, o *ne paliks* tawimp' ákme-nia ant ákmenia: todel juog *ne pãžinay* cžiesa atľankimã tawã Su 179.

5. Dažnai pagrindiniame sakinyje yra vartojamos liepiamosios nuosakos for-mos. Pavyzdžiai:

Eikite paľaimintieii tẽwo mano, *imkite* karalistũ. Nes' aľkanas buwáu ir *dã-wete* maň est, toszkau ir *dãwete* maň gert DP 34.

Gaylekites, nes *prisiartino* karaliste dungaus PS I 159.

Jau *vszmirsk* mana *silpnibe*, Ba *inpulau* asch ing biauribes... M 356.

Eik iau mielã moteriszkie, nes *pãžinau* didę wiera tawo... MP 112(2).

Nusiusk piautuwa tawo, ir *piauk*: *atajo* nes jau hadyna piaut, kadãgi pỹutis ziames *pryspejo* ChB 397.

Džiaukitesi su manimi: nes *radau* awi manã kuri buwã prãžuwusi Su 150.

Pľg. konstrukcijas su leidžiamosios nuosakos formomis pagrindiniame saki-nyje:

Tepristoj mannę tawa Ranka, Nesa asch *aprinkau* tawa Prsakimus DP VIII.

Paschlowints *testow* Wieschpats, Nesa ghis *ischklause* balsã mano praschimo DP XXVIII.

O ne wiãnas *teneiszkalbineias* wargumu prsakimu io. Néssãg W Diéwas *ne prisãke* nepatõgiũ daiktũ... DP 346.

Tuo bũdu, apžvelgtosios senųjų lietuvių kalbos raštų priežasties konstrukci-jos su būtuojų kartiniu laiku šalutiniame sakinyje tarinių korelacijų atžvilgiu iš es-mės nesiskiria nuo analogiškių konstrukcijų dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje. Skirtumas tas, kad šios grupės senųjų raštų priežasties konstrukcijose žy-miai rečiau vartojamos yra sudurtinės atliktinės formos (ir būtojo kartinio laiko, ir tariamosios nuosakos). Nerasta konstrukcijų su sudurtinėmis pradėtinėmis bū-tojo kartinio laiko formomis ir būtuojų dažniniu laiku pagrindiniame sakinyje.

III. Būtojo dažninio laiko formos senųjų raštų priežasties konstrukcijose vartojamos labai retai. Pagrindiniame sakinyje dažniausiai esti būtojo kartinio laiko eigos veiklo veiksmažodžiai, kurie čia reiškia ir dažninius veiksmus. Be to, pagrindiniame sakinyje gali būti ir esamojo laiko formos (jos nepastebėtos dabartinės lietuvių kalbos šios grupės konstrukcijose).

Priežasties konstrukcijų pavyzdžiai su būtoju dažniniu laiku, šalutiniame sakinyje, kai pagrindiniame – įvairūs būtieji laikai:

Teipag Reliquias, abrózus, križiús, ir kaulus szwëntųių garbėi *turédawo*, ir grábump szwëntųių ant átlaidų *wáikszcziodawo*. Nes' Otho tręczias Rimo Ciésorius... križmą *szwęsdawo*, *pásnikaudawo*, nůdžias arbá griékus *izpažindawo*... DP 443. ...nusiunte Micheaszop tikrop Pránászop, kurio łabay nerodas *klause ansáy* Achab, nes iámuy wisádá teysę *sákidawá*... MP 99(2).

A Judoschius, kuris ghi ischdawe, teipaieg *szinnoia* ta wieta, nes Jesus the tancie *sussieidawa* su sawa Apaschtalais BP I 365.

Dábokis, kokį ijs sópuli *ķente* ant ano dáyłaus o iaunjtłó kúno, per tą appiaus-tima: kadág del tos žaizdós nękurie bęrnėley, ne wieną kartą *numirdawo* DP 55.

Paklidę bówome wissi dábár iszcziosia mótinų mūsų, ir pirm *bówome pažu-diti* neę pagimditi: Néssá iz nůdžios ir nůdžioia wissi *prasadédawome* DP 598.

Esamojo laiko formos pagrindiniame sakinyje (mūsų pavyzdžiuose) turi esamojo nuolatinio laiko reikšmę: *Ne gáli wel' izkalbėtis sirgimu arbá liga*: kadág ir Thimoteus S. dažnas negales *turédawo*: O wienók' taciáu Biskupo wrėdą gerái rėde DP 558.

Izswisk tiktáy o dabokis biednikie, iái *ne esi* tu didesnis pahonis: o iáigu nedau-giášnio wertas rustibes, negi pahonis: Nes pahonis *neprisiedawá*, sáwámuy Ponuy, nieko iámuy *nesáliubidawá*, o teipag niekad ne sulauže neikios wieros iámuy MP 113–114.

IV. Būsimojo laiko formos priežasties konstrukcijų šalutiniame sakinyje var-tojamos, palyginti, gana dažnai. Pagrindinio sakinio tariniai, be būsimojo laiko, gali būti reiškiama vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis, liepiamąja (lei-džiamąja) nuosaka, tiesioginės nuosakos esamuju ar būtoju kartiniu laiku.

I. Kai abiejų sakinių (šalutinio ir pagrindinio) tariniai reiškiami būsimojo laiko formomis, tai dažniausiai pasakojama apie tariamai būsimus dalykus (pasaulio pabaigą, paskutinį teismą, pomirtinį gyvenimą ir t.t.). Šių konstrukcijų turinys yra dogmų pobūdžio: čia kalbama apie reiškinius, faktus, kaip neabejotinai įvyk-siančius, tačiau veiksmai ir veikėjai daugiausia konkretūs. Pvz.:

Kiti *bus* dábár artimėšni, ir báišęšni žėklai... Nés sáule *pawirs* ing tásmsibęs, o ménuo ing kráuią, ir žwáizdes *puldinés* izg dagáus DP 14.

Po kayrey ožiey, a podešiney awis *stowes* dienoy paskutiney. Nes ožiey pas-kundon, o awis dungaus karalisten *eyš* PS I 241.

Kitami wel šwiety runka dešine piktiemus łabay *bus* trumpa. Nes nieko iemus giero pragari deguntiemus *ne daris*, ir wieno szlako wundenio vnt atwesimo ležu-wio *ne duos*: kayre priesz *bus* smarkiey ilga. Nes per wisus vmžius liepsnose *deginš*, ir kitomis kunčiomis łabay smarkiomis *mučis* PS I 244.

Jr *nebus* uzdarytos bromos jo dienoj: *nebus* nes ten nakties ChB 408.

Wienok tawęš tas gieluo *ne ingils*, nes gi tikray tawo akis *iszwis*, teypag ir ta-tay tawo akis *regies*, káip wel Ponas Diewas piktiemus *mokies*... PK 79.

O taip visos szalis tawęs Poń *biosis*, Yr wisi Karaley tau *pásikloniosis*. Todel iuog tu nauiai miestą *pátáysisi*, Yr io wissą gárba atpent *sugrąžisi*... KnN 87.

Be to, priežasties konstrukcijos su būsimojo laiko formomis abiejuose sakiniuose gali reikšti ir tam tikras krikščioniškosios moralės arba to meto visuomenės gyvenimo normas. Tada būsimojo laiko formos turi tarsi esamojo nuolatinio (nepibrėžto būsimojo) laiko reikšmę, o priežasties šalutinis sakinytis, paprastai, turi kitą, II-jo laipsnio šalutinį sakinį (sakysime, veiksnio, lyginamąjį...) su esamojo ar būsimojo laikų formomis. Pvz.:

Bėt' kaip' darbę, teip' wel' algoiė arba vžmokėiimę ne wissi ligus *bus*, néssa kas' daugėsn' dirba, daugėsn wel' *ims* ir algós arba mokeštiés: o kas' szikszczei sėie, szikszczei ir *pieus*. Néssa kaip' žwaidzé nūg žwaidzės skiri yrá. Teip' wel' *bus* skirius tarp' iszrįnkťių. Nes' nórint wissi bus ižganiti, ir paláiminti: bėt' taczéu ne wissi *bus* ligus DP 384.

Dūkitė ir *dūst* iumus sáiką gėrą, ir prikimszta, ir prikresta ir kúpina *dūs* ing anti iusų. Néssa tūieg saiku, kuriu sėikėsitė, atseikėta *bus* iumus DP 283.

Tada *turesi* gárba poákim draugia sedinčiu su tawim: Nes kožnas kurisay iszskiala *bus* nužiamintas, o kuris nusižiámina *bus* páaukszťintás Su 209.

Jei *bússime* bursinikais kanczios, tad ir palinksminimo, biło Pówiłas S. Nes' ne wienas *ne bus* karunawótas, tiekái kursái wíriszakai *kariaus* arba *múszis* DP 213.

2. Sakinyje, nusakančiame veiksmą-padarinį, kartais gali būti vientisinės tariamosios nuosakos formos. Tais atvejais priežasties konstrukcija, paprastai, įeina į dar sudėtingesnę prijungiamąją konstrukciją, kurioje pagrindinis sakinytis (priežasties šalutinio sakinio atžvilgiu) esti I-jo laipsnio šalutinis sakinytis su jungtuku *idant*, o priežasties šalutinis sakinytis – II-jo laipsnio šalutinis sakinytis, prie kurio savo ruožtu dar gali būti prijungtas ir III-jo laipsnio šalutinis sakinytis.

Šių sudėtingų prijungiamųjų konstrukcijų schema būtų tokia:

pagrindinis sakinytis	I-jo laipsnio šalutinis sakinytis su <i>idant</i>	II-jo laipsnio priežasties šalutinis sakinytis	(III-jo laipsnio šalutinis sakinytis)
-----------------------	---	--	---------------------------------------

Pavyzdžiai:

Bet tiesą biláu iumus: priwalú iumus, idant *asz eiczio*, nes' iėi *asz neiszcio*, palinksminťioies *nožėis* iųsúmp DP 215.

...idánt norás mūsų *suderėtu* su noru Diewo ir su malónė Diewo draugia *dirbtų*. Nes' W. Diewas kuris tawę padäre bę tawęs, *ne ižganis* tawęs bę tawęs DP 46.

Rúpikites Brólei idánt' per gėrus padarus *daritumbitę* tikrą mūsų pawadinimą ir aprįkimą: Nes tatái daridami *ne nusidėsitę*: bet' geręus teip iumus gáusei *bus* paredita jeiga ing ámžina karalístą... DP 453.

Weizdėkite idánt' kas iusų ne *iszwėstų*. Nes' daug falsziwų pránaszų *kėlśis* ing wárdą máno, ir daug ių *iszwės* DP 301.

...mes teypag intikiejom ing Jezusa CHristusa idant *butumbime* nuteįsinti isz wieros CHristusa, ó ne isz darbu Zokona: delto jog iz darbu Zokona *nebus* nuteysintas zednas kunas ChB 292.

3. Kaip ir kitų grupių priežasties konstrukcijose, pagrindiniame sakinyje dažnai vartojama yra liepiamoji (leidžiamoji) nuosaka. Šalutinis sakinytis su būsimojo

laiku tada nusako skatinamojo (arba draudžiamą) veiksmo-padarinio priežastį, pagrindą. Pvz.:

Delg to *nesisielokit* ápe ritikščią dieną: nes ritikščia dieną *rupinsis* ápe sawos reikalus. Pakanka dienas ánt sawo warga Su 200.

Neatbók tu to, jei kas pralóbsta, jei Garbe jo Nammû issiplatina. Nesa mirdams nieko *nejms* draugia, Ir jo Garbe *neseks* ghi DP's XLIX.

Imkiteg tad nûg io talentą ir *dúkite* ii ánam' kuris tur dėsizimti talentų. Wisókiam' nes' túrinčzem *bus* dūta ir ábstą *turés*: o anám' kuris' ne tuř ir ką rėgis túret, *bus* atimta nûg io DP 387.

Szalin piktus Mokitojus *átmesk*, *tremk* juos, o ant tos wietos, giarus Wiernus *pásodink*: Nes kožnás medis kurs ne izduosti wáysiaus bus iszkirstas, o ugnin imes-tás Su 173.

Jauskite ir *búkiteg* gátawi, nes kuriá wálandą ne tikésiteš, *átéis* sunus žmógaus DP 110.

Atmink vnt Sudo mano, nes toksay *bus* ir tawo: mań wakar, a šiu dienu taw PS I 112.

Pilnai mus *pagatawykiem*, Neš *ateis* smertis, *budiekiem* M 414.

Kadaži mus sządien pagal prowos *sudis*, del giaro darba (padaryta) ligatam zmoguy, ko stojos sweykas. *T'est* tada wisiemus jumus zynoma... ChB 193.

Kai kuriose šio pogrupio priežasties konstrukcijose gali būti antrinė, prieš-priešos reikšmė. Tais atvejais pagrindinis sakinytis su liepiamosios nuosakos forma pasako raginimą laikytis tų ar kitų religinės moralės noimų arba vengti ko nors, priešingu atveju įvyks grasinimas, pasakytas priežasties šalutiniame sakinyje. Prieš-prieša dažniausiai reiškia gramatiškai neigiama tarinio forma viename iš sakinių arba leksiškai (*kitaip...*). Pvz.:

Ne nuwėlikis žmogau sugriszt' Wieszpátiešp Diewóp sawóp: ir *ne atguldinék'* nûg dienós diendon' Nes' su trąnksmų *ripuls* rústibė io, ir mėtų kėrszto *pražudis* tawę DP 356.

Ne waikszcziok' páskui geidulus tawús, ir *atgrėszkis* nûg sawos wálos. Nes' iei pėrlaisi, duszei sáwai ios įgeidímús, tad isz tawęs *padaris* dzeugsimą priešakia-mus táwiems DP 352–353.

Ape tą *rupinkimeš*, brólei miélausieii, nes' iėi tassái *ne bus*, tadág mūsų tikrái wiėnas intikėiimas niekad *nopgiš...* DP 354.

...sunau máno *klausik* graudenimá tewa táwo, o *notmesk* moksla motinos tawo: Nes tátáy *bus* priepuoliu loskos gálwáy tawo, ir káip lánčiuugas brangus ant káklo táwo MP 65(1).

Jszėikite dúkteres Syóno... *Jszėikite* izg žėmes iųsų, ir izg giminės iųsų, ir izg namų téwo iųsų, o *regekite* karálų Salámoną: nes' *kitáip ne bus* iėimus drąsu re-gėt' ij Sakítóiuž Žódzio DP 424.

4. Esamojo laiko formos deriniuose su būsimoju laiku gali turėti esamojo nuolatinio arba išplėsto esamojo (esamojo – būsimojo) ir perfekto reikšmes. Esamojo laiko formos pagrindiniame sakinyje gali būti junginiuose su veiksmoždzio bendratimi ir be jos.

a) Šio pogrupio priežasties konstrukcijose esamojo laiko formos dažniausiai vartojamos esamojo nuolatinio laiko reikšme.

Modalinių veiksmažodžių (*galėti, reikėti...*) esamojo laiko formų deriniai su bendratimi gali turėti esamojo nuolatinio laiko reikšmę. Konstrukcijos yra apibendrinamojo pobūdžio, todėl ir būsimosios laiko formos šalutiniame sakinyje konkretaus būsimosios laiko reikšmės neturi. Pvz.:

Niekas *negali* dviem Ponam *tarnaut*, aba nes wienu *nopikiąs* ó kitąghi *miles*, aba wienu *turesis*, ó kitą nieku *wers* ChB 15.

Ko *padarit negal* ieig ábeietas nebūs wienu ir tiesios wieras. Nes' tewas *tęs* ant sawos wieras, O motina wel ant sawos DP 70.

Rėikia ir *pildimo* Wieszpatis išakimo. Neš' ne wissókias kuris tária Wieszpatis, Wieszpatis, *ižeis* ing karalistę *dağaus...* DP 227.

Atmint' ant' to turimė, iog wālą ne mūsų betaiğ Diėwo darit' *kalti esmė*. Nes' kas wālą io daris, *patėks* ant' ámžių DP 543.

Jr tu Betthléhem žėme Judos, ne *essi* mazėusia tarp kunigáykszčių Judos: Nessa ižg tawės *yszėis* wādas, kuris waldžios žmonemis mano Jsraelo DP 58.

Kaip matome iš paskutiniųjų pavyzdžių, esamojo nuolatinio laiko reikšmę turi ir vardažodiniai tariniai su esamojo laiko (*būti*) jungtimi.

Plg. esamojo nuolatinio laiko reikšmę pagrindiniuose sakiniuose su pilnos leksinės reikšmės veiksmažodžių esamojo laiko formomis:

Diėwo nessimijąs *sziczija*, ó *neuszmoka*, Bet Teisusis ira Mielaschirdingas ir Dosnus. Nesa jo Perszegnotieghi *aptures* Szaemę, Bet jo prakeiktieghi tur buti ischgaischinti DPs XXXVII.

Jr ižg cžion' iau *plūsta* wissa gėra. Nes ięi Wieszpatis Christus giwėna mūsų ir mes iamimp, o kasg mūsų ieu *galės* ką pikto padarit? DP 132 – 133.

Mana Akis' *wissadós* waisdi ant Wieschpaties, Nesa ghis *ischtrauks* maną kōją isch tiklo DPs XXV.

o tikėime sweikatą *yra*, nes' kas intikės, ižganitas *bus* DP 407.

b) Išplėsto esamojo (esamojo – būsimosios) laiko reikšmę kartais turi reikiamybės modalinių veiksmažodžių (*reikėti, turėti...*) esamojo laiko formos junginiuose su bendratimi. Tada pagrindinis sakinyus nusako būtinai atliktiną, bet neapibrėžtą laiko atžvilgiu veiksmą, o antruoju einančiame šalutiniame sakinyje, be priešasties, pasakoma, kas atsitiks, neatlikus pirmosios veiksmo. Šiuo atveju konstrukcijos turi antrinę, priešpriešos reikšmę. Pvz.:

Jr teip' *rėikia* atadėt affėktą ant' szalties, tam' kuris' rászta skáito: Neš, *kitáip* pigái *pagrėsz* rászta affektump' savúmp: kaip' atskalúnįs paiųkę darit DP 212.

Todrinag ne tiėktái žódžeis, bēt' ir dárbu ir dáiktu *turime atsižadėt'* wėlino, ir wissų weikalų io, ir *sakiót'* Christų Wieszpatį mūsų, iei norimę tikrái ižganiti būt'. Nes' *kitáip* niėko mūsų *ne padės*, iog apkriksztiiomeš, ir tóli dábár *būsime* nūg tikroio atgimimo DP 453.

Táisiag ir mes giklėis brólei miėliei, priesz szatōną wel' *karėut* ir *gintiš turime*: nės' *kitáip* niėko *ne nuwėiksime* DP 107.

c) Pagrindiniame sakinyje gali būti ir tam tikra perfekto reikšmė, kai tariniais eina būtojo kartinio laiko neveikiamieji dalyviai (su *būti* jungtimis esamajame laike arba be jos). Pvz.:

Bēt' ne tiėmus nodboliėmus miegálamus, bēt' pilniėmus, ir darbantiėmus karėwiamus *yra žadėta* karaliste *dağaus*. Nes' ne wiėnas *ne bus* karunawōtas, tiėktái kursái cze wíriskzcai susitiko arba karėwo DP 353.

Betaig tat *irá pásleptá*, nuog akiu tawu. Nes *áteys* ánt tawes dienos, kad ápstos tawe Neprietelay tawi ápsukuy ir ápiguls tawe, ir suspauš iszwissur Su 179.

Paláiminti rómus: nes iie *áptéwíksztáus* žemę. *Paláiminti* kurié wérkia: nes iie bus palinksminti. *Paláiminti* kurié álksta ir trókszta teisibes: Nésą szitié *bus* pásótinti. *Paláiminti* mielaszirdzei: nes' iie mielaszirdumą *ingis* DP 532.

5. Būtojo kartinio laiko formos pagrindiniame sakinyje, paprastai, reiškia konkrečius, ribotus veiksmus, o būsimojo laiko formos (šalutiniame sakinyje) konkretios laiko reikšmės neturi dėl šalutinio sakinio turinio dogmatinio, apibendrinamojo pobūdžio. Be to, prasminis ir prijungiamasis ryšys tarp šalutinio ir pagrindinio sakinijų kartais esti toks silpnas, kad šalutinis sakinytis esti panašus į anksčiau pasakytosios minties reziumė, išvadą.

Sakáu iumus *nulipo* nutėisintas ing namús sawús nūg anó. Nésą wissókias kuris sawé áugsztina *bus* pažėmintas. O kursái žėminas *bus* paáugsztintas DP 313.

Tam' idánt' tū daugiaús tikėtumbei szitái turi pawáizdą Elzbiétą ártimą táwą, kuriii bū bebérne iog szitái nesczia *pastóio* sunumi senátwei sawój iau tatái szesztas menū. Nes' *ne bus* Diewiép ne patógus wissókias žódis DP 441.

Jog szodi ijo *priemei*, Jr palaikits per ghi *stojei*, Nes szodis Diewa amszinai *bus*, Jauniemus kaip ir senemus M 330.

Asz tam pasakíssi, idánt praszitų, idánt iam downótu pėnt wieną aszaréle izg anų wissų ászarų, kures tą diėna wérkdamas gáusei izliet *tėikes* ánt izgelbejimo mūsu. Nésą toii wiena aszarėle *pakáks* ánt nuprausimo wissų piktibiu ir biarúmo nuodžių... DP 32.

...*zwilktėreia* ant nusiziaminima tarnaytes sawos; nesang nuog to meata paszlawinta mane *wadins* wisos gimines... Su 280.

Motinay sawo noris sunkiay sielwártingay, ir giádulingay, *nepásirode* todel: juog po kielimuy isz numirusiu *ne tures* wietos tie pákrutinimay, kurie est Wayku priesz Gimditoius ir gimditoju priesz waikus... Su 81.

Kaip matome, šios grupės konstrukcijų platus vartojimas ir kai kurių tarinių formų (esamojo, būtojo kartinio...) reikšmės ypatumai aiškintini senųjų raštų stiliumi bei jų turinio dogmatiniu pobūdžiu.

V. Gana įvairios tarinių formų deriniais yra senųjų raštų priežasties konstrukcijos su tariamosios nuosakos formomis šalutiniame sakinyje. Priklausomai nuq vientisinių arba sudurtinių tariamosios nuosakos formų šios grupės konstrukcijos (kaip ir dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje) turi dvi pagrindines laiko reikšmes: būsimojo (esamojo) ir būtojo.

Palyginkime skirtingas laikų reikšmes konstrukcijose su sutampančiomis, vienodomis (vientisinėmis arba sudurtinėmis atliktinėmis) tariamosios nuosakos formomis abiejuose sakiniuose:

...kurié túri dūt' skáiczių vž dusziás iūsų idánt' tatái *daritú* sudžeugsmu, o ne dúsaudami. Nes' tatái iumus *ne iszeitų* ánt' gėro DP 367.

kad' butų Wieszpatis Christus prisákęs wissiémus wartót tū Sakramėntú po abiėrn' ípatinem'. Nésą pírmeus ne gerái *butų padàrėš* Zidamus nauiei sugražintiėmus, ir daugėus Nazarėiczkykamus. Nes *turėję butų* láužit gerús įstátimus zókonno ape negerima wino... DP 138.

Kaip matome, šios grupės priežasties konstrukcijos įeina į dar sudėtingesnes prijungiamąsias konstrukcijas su kelių laipsnių šalutiniais sakiniais.

Be vienodų tariamosios nuosakos formų abiejuose sakiniuose, pagrindiniame sakinyje gali būti tiesioginės nuosakos esamasis, būtasis kartinis ar būsimasis laikai.

1. Kai šalutiniame sakinyje vientisinės tariamosios nuosakos formos, tai pagrindiniame sakinyje, be vientisinių tariamosios nuosakos formų, gali būti tiesioginės nuosakos būsimasis, esamasis ir būtasis kartinis laikai, nuo kurių priklauso visos priežasties konstrukcijos (taip pat ir tariamosios nuosakos formų šalutiniame sakinyje) laiko reikšmė.

a) Būsimojo laiko reikšmę turi priežasties konstrukcijos su vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis šalutiniame sakinyje tais atvejais, kai pagrindiniame sakinyje esti būsimasis laikas. Pvz.:

Ne kalbā kurs szit ābā tat pādāris bet kurs tiki *ne prāžus* bet āmžinā žiwatā *āptures*. Jau nes dowāna toij, *nebutu* dowāna, łoska neloska, kas isz giāru dārbu iszpelna musu... Su 129.

Bet iog ilga *butų* minēt išpažinimā ir lūdimus wissų Dāktarų krikščioniszų, *atwessiu* tiektaī kelis wiresnių, kuriē ipacziosse szalisse pasāulo būdami, teip tikēio, turēio, ir mōke DP 539.

O ne teip, bilō W. Christus, bēt' iog wissōkias kuris žēminās *bus* paūgsztintas, o kursai augsztinaš *bus* nužēmintas. Nēssā kad wiēnas patis tikēiimas galētų nutēisint', tad nužēminimas Mūitiniekiep ne reikalīgas *butų* ir tas' Pharizēus *butų* nutēisintas... DP 316–317.

b) Neapibrėžtą esamojo nuolatinio laiko reikšmę turi priežasties konstrukcijos, kai pagrindiniame sakinyje yra esamojo laiko formos. 'Esamuoju laiku gali būti reiškiami modaliniai veiksmažodžiai (*turėti, galėti...*), einą kartu su bendratimis, arba savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodžiai. Pvz.:

Atēio tad Saducēuszai Wieszpātiēsp, ir norēio io rasztū pergalet', rōdidami iog kelimas numireliu *ne gal'* būt; nes' kitāip wiēna mote *turētų* turēt' sēptfnius wirūs, kuriūs cze pirm' turēio, neg nūmire DP 343.

O stosis āpwalūs su kūnais, ir su dūsziomis tēipo, kaip' czia giwēno ānt' to pasāulo. Nes *tūr* tassāi pagēndassis kūnas *apwilkt* nę pagadinimā: ir mirsztāšis *pryimt* nęmirimā. Nes kasg tatai *butų*, idant' žmōgus kitamē kūnē nussidetų, arba gērāi daritu, o kitamē wel' imtų ālga, vž sawus piktūs arba gērūs dārbus? DP 7.

Jog *musiia ātāt* wisad pāpiktinimās ant šwiētā, nes iāygu butu wisi teysus, māžāy žinotu āpe Ponu sāwo dānguy MP 81(1).

...mūsiie būt' nē kuriē mirējie, kuriēmus tos małdōs, affiēros, ir ielmužnos *pa-dest*: Nes ių Bažnīczia Diēwo noprosnāi *ne dardtų* iš įstātimo Apāsztaļu DP 548.

c) Neapibrėžtą esamojo išplėstinio (esamojo – būsimojo) laiko reikšmę gali turėti vientisinės tariamosios nuosakos formos šalutiniame sakinyje, kai pagrindiniame esti būtojo kartinio laiko formos. Konstrukcijos retos. Ryškesnėse iš jų iškyla antrinė, priešpriešos reikšmė. Pvz.:

Jk šiōlay ne wiēnas sunus *noprinko* saw motinos. Nes kad tay turetū sunus sawo maciy aba galibey, kiewienas *aprinktu* saw ažu motinu karalieny, ir teyp ne wiēna prasta žmona ir pawargusi sunaus *ne turetū* PS I 167–168.

Top *ne galēio* tikrōii Bažnīczia pražūt'. Nes *turētų* būt' ne tiesos žadēiimai W. Christaus, iog wārtai pāgaro niēkad' ne pērgales Bažnīczios io DP 88.

Jei *wel' tarissi iog krikščionis ne gal' būt' náudingas arbá gerái darit*: Diewui gėdą ir abidą iañ *padaréi*. Néssą pigesn' *butų* sautei ne žibėt ir ne szildit, o neg krikščionis zwiesós ne iždawinėt: ir pigesn' zwiesumui tãpt' tamsúmu DP 559.

2. Esant sudurtinėms atliktinėms tariamosios nuosakos formoms šalutiniame sakinyje, pagrindiniame dažniau vartojami yra esamasis ir būtasis kartinis laikai.

a) Kai šalutiniame sakinyje sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos, reiškiančios hipotetinį, galėjusį įvykti praelyje, bet neįvykusį, veiksmą, tai esamojo laiko formos pagrindiniame sakinyje turi, paprastai, esamojo nuolatinio laiko reikšmę. Mūsų pavyzdžiuose visi tariniai vardažodiniai (su jungtimi *yra*).

Ižg kur *butų* atėišų giltine, pradžies ios i'ėszkome. Tėwas giltines, nusidėiimas *yra*. Néssą kad *butų* niėkad ne nusidėtą, ne wiėnas *butų nemirėš* DP 198.

Tódrijñ' toli piktesni *yra* neg Zydai, neš idánt' iie *butų* pažinę, niėkad' *butų* Wieszpatieš garbės *ne nukrižėwóię* DP 105.

Teipag *yra* tikrai. Néssą kad ne *butų* Diėwas Tėwu nusidėiusių žmonių niėkad mūsų, *butų ne mókėš* teip biłót' póteriuię DP 348.

Szwętę szios diėnos *garbi* ir *linksmá*, teip toli praėię, ir prãkėlę wissás kitás szwėntės, kaip' saule žwáizdėš. Néssą dówanai *butų dáwėš* appiaustitiš, apkriksztiš, ir gúndit girioi': noprósni *butų pasnikawėš*, *mókėš* ir *sakėš* Ewangelią sawą: ir lábái dówanai *butų kėntes*, vžnówitas ir numirėš idánt' wėikei potam' *butų* kėntes notgiėš DP 185.

b) Kai pagrindiniame sakinyje yra būtasis kartinis laikas, tai visos konstrukcijos veiksmas vyksta praelyje:

Ant' to atsakissime: Jog padórei tatái W. Christus *padáre*. Nes' kad *butų* liėpes, tad *butų músię* wissi priimt po wiėna DP 193.

Iszmanik támuy, kád iámuy nieko *ne buwo* isz to, nes *butu* ghi wienu žodžiu *átprowiėš...* MP 108(2).

Dáwe mergái pagimdímą, kuris pirm' ią *įkwepe* pirm' to ir Mergistes ápžada, ir *sudėrino* nūpelną nužėminimo. Nes' kaipóg ią Angelas *prawadintų* (= *būtų* pavadinėš. – L.D.) malónes piłna, kad *butų* ką nórint' ir mažėusio *turėius* gėro, kas *butų* ižg malónes neiszėię? DP 397.

Tuo būdu, senųjų raštų kalboje maža konstrukcijų su vienodomis, sutampančiomis tariamosios nuosakos formomis abiejuose sakiniuose ir palyginti daug konstrukcijų su tiesioginės nuosakos esamuoju laiku (konstrukcijų su esamuoju ir būsimoju laiku pagrindiniame sakinyje dabartinėje lietuvių kalboje nerasta; žr. minėtą straipsnį apie dabartinės lietuvių kalbos priežasties konstrukcijas).

VI. Senųjų raštų retorinėje kalboje yra vartojamos ypatingos priežasties konstrukcijos su liepiamosios nuosakos formomis šalutiniame sakinyje. Minimų konstrukcijų sandara tokia.

Sakinio su priežasties jungtuku *nes* (kiti priežasties jungtukai čia nepastebėti) tarinys yra reiškiamas veiksmazodžių (*klausyti, veizdėti, dabotis, žinoti...*) liepiamosios nuosakos forma. Šie sakiniai, paprastai, esti neišplėstiniai ir vartojami pašnekovo dėmesio atkreipimui į tai, kas kalbama tuoj po to einančiame šalutiniame sakinyje (dažniausiai papildinio). Tuo būdu, sakiny su jungtuku *nes* primena įterptinį sakinį, tačiau be jo antrasis (papildinio) sakiny egzistuoti negali, nes juodu sudaro tarsi antrąją sudėtinės priežasties konstrukcijos dalį. Pvz.:

O biednā áwie, o piktoy žverie, iáy tu kaday buway wertá tokios loskos Pona táwo. Nes' *klausik kaip* cžionay Ponas tawo linksmibę sáwo ir džiaugsmá sáwo teykieš apsákit... MP 247(2).

O szwentos tátáy ir mielos naughienos tawi biednikie pripuole, nuog teip džio Pona Kárálaus dangaus ir žiámes, nes *dabokis kaip* vžustoiá vž tawe... MP 246(2).

O iei manę pakláusi kaip' turi priéit' iop'. Jszmókis tawę ir tas dwejetas žmonių. Nes' *dabókis su kokiū* nužéminimu, su kokiū nóbaznumu, o kokia maídá, su kokiū tikéiimu ir páduksiu anjš priéio DP 369.

O iay ne norime to minet dabuokimesgi ano baysio sudá, kurio nieku budu iszwengt negalesime. Nes *weyздеk* Krikščionie, *juog* tau potam, jaygu ne susiprasi, o to čieso užtruksi wis kitayp átsimaynis Su 4.

Nes *weizdek o padumok* sáwi ánt to pilnay, *koki* tátáy ir linksmibe, o koki tátáy ir patiechá, dumot žóđžiuose Pona, kausitis io, klausinet ápe ghi, o pilnay uos wartot ir dumot szirdiiá sáwo. Nes *iszmanik kad* žiawatás tawo iau tawi ira wisu šwietu tawo... MP 244(2).

Pirm' rēikia tikēt, idant páskui to per tikéiimá nupelnitūmbei Diewá regēt. Neš' iei Diéwo nóri reget, *klausikig* io teip káľbaczio DP 230.

*Veiksmažodžių formų vartosenos schema senųjų lietuvių kalbos raštų
priežasties konstrukcijoje*

	Šalutiniame sakinyje	Pagrindiniame
1	<i>esamasis</i> laikas (esamasis nuolatinis, perfektas) <i>esamasis sudurtinis atliktinis</i> laikas	<i>esamasis</i> laikas (nuolatinis), <i>būtasis kartinis</i> , <i>būsimasis</i> , <i>tariamoji nuosaka</i> (vientisinės ir sudurtinės atliktinės formos), <i>liepiamoji</i> (leidžiamoji) nuosaka <i>esamasis</i> laikas
2	<i>būtasis kartinis</i> laikas	<i>būtasis kartinis</i> , <i>tariamoji nuosaka</i> (vientisinės ir sudurtinės atliktinės formos), <i>esamasis</i> (nuolatinis), <i>būsimasis</i> , <i>liepiamoji</i> (leidžiamoji) nuosaka
3	<i>būtasis dažninis</i> laikas	<i>būtasis kartinis</i> ir <i>dažninis</i> laikai, <i>esamasis</i> (nuolatinis)
4	<i>būsimasis</i> laikas	<i>būsimasis</i> , <i>tariamoji nuosaka</i> (vientisinės formos), <i>liepiamoji</i> (leidžiamoji) nuosaka, <i>esamasis</i> laikas (nuolatinis, išplėstinis, perfektas), <i>būtasis kartinis</i> laikas
5	<i>tariamasis</i> nuosakos <i>vientisinės</i> formos	<i>tariamasis</i> nuosakos <i>vientisinės</i> formos, <i>būsimasis</i> laikas, <i>esamasis</i> ir <i>būtasis kartinis</i> laikai
	<i>tariamasis</i> nuosakos <i>sudurtinės atliktinės</i> formos	<i>tariamasis</i> nuosakos <i>sudurtinės atliktinės</i> formos, <i>esamasis</i> ir <i>būtasis kartinis</i> laikai
6	<i>liepiamoji</i> nuosaka su <i>nes</i>	

TIKSLO SUDĖTINĖS KONSTRUKCIJOS

Senųjų lietuvių kalbos raštų tikslo sudėtinių konstrukcijų apžvalgoje trumpai paliečiami trys klausimai: 1. prijungiamųjų jungtukų *idant, jeib, jeng, kad* vartoseną tikslo šalutiniuose sakiniuose ir kai kuriose konstrukcijose su mišriomis (tikslu ir bet kuria antrine) reikšmėmis; 2. tikslo konstrukcijos su antrine, priežasties reikšme, priklausančia nuo neiginio, ir 3. šalutinio ir pagrindinio sakinių tarinių reikšimo būdai.

Jungiamosios priemonės

Dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje tikslo šalutiniai sakiniai dažniausiai yra jungiami daugiareikšmiu jungtuku *kad* ir retkarčiais – archaišku *idant*, kuris senuosiuose raštuose yra pagrindinis tikslo šalutinių sakinių jungtukas. Jungtukas *idant* senuosiuose raštuose turi keletą grafiškų variantų: *idante, idand, adunt, id...*

Be jungtuko *i d a n t*, tikslo šalutiniai sakiniai senuosiuose raštuose yra jungiami daugiareikšmiai jungtukais *kad, jeib*, kurie gali būti vartojami pakaitomis su jungtuku *idant*. Pvz.:

Kad zinotumey tieg downu Diewo, ir kas ira, kuris taw kałba, duok mañ giert PS I 58.

Darik iz io žiame giárą sawi, *Kad* galetu but naudingá táwi: *Idánt* seklá čia pásetá táwo Gausu wáysiu duotu čzesu sawo KnN 182.

Prykiełes Diewas wayka sawo Jezu nusiunte ghi pirm jusump, *kad* jumus szlawintu tampi *idand* koznas (isz jusu) susigrystu nog neteysibiu sawo ChB 193.

Neša pawisdeija isch aukschta schwentibes sawa: Wieschpatis nūg dangaus ing szeme pawisdeija. *Idant* ischgirstu dusaughima apkaltotoija: *idant* ischwalnitu ssunus smertis. *Jeib* apkerstu Siðne warda Wieschpaties: ir schlowe ijo Jerusaleije. Kada szmones sussieis ing wienibe: Jr Karalistas *ieib* slusztu Wieschpatiy M 475.

Kiek rečiau tikslo šalutiniai sakiniai esti jungiami jungtuku *jeng*.

Treczoio dienoe, atskire žeme wissur wandenu aptwinta, *ieng* pasiroditu sawa... Scheschoio dienoe, Galwiius, ir po tu sutwere žmogu, ant weida DIEWA, *ieng* tassai butu waldonu ir Ponu ant wisu sutwertuiu daiktu MT 40–41.

Per wiera Patwirtiname žokana... *Jeng* prowa Zokana musump pilna butu MT 48.

Minėtieji jungtukai senuosiuose lietuvių kalbos raštuose gali būti vartojami ir su kitais šalutiniais sakiniais, kurių tariniai reiškiami tariamosios nuosakos vientisinėmis formomis. Priklausomai nuo aiškinamojo žodžio pagrindiniame sakinyje tokiais atvejais gali būti mišrios reikšmės: tikslo ir papildinio, tikslo ir pažyminio ir kitos reikšmės.

Pavyzdžiui, mišri – tikslo ir papildinio reikšmė gali būti tada, kai šalutinis sakiny su vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis aiškina pagrindinio sakinio tarinį, išreikštą sakomaisiais (kalbos) veiksmažodžiais (*tarti, prašyti, liepti...*); tais atvejais šalutinis sakiny nurodo ir kalbėjimo tikslą, ir kas kalbama:

Prascham tawe Diewe tiewe, *Idant* mums dūtumbi tawa Schwentąje Dwasse. *Jeib* mus nūg ghreku saugatumbi, Meile tawa laikitumbi Diewe tiewe *dūk* M 364.

Liepk Cesarians Maiestatui, pagal tawes *ieib* reditu, *Jeib* kriksczianis mus apgintu, Jr pakaiui mus laikitu... M 56.

Jėi sunūs Diėwo essi, *tarik idąnt* ąkmenes tie dūnomis taptų DP 106.

Konstrukcijos su tikslo ir papildinio reikšme daugumoje senųjų raštų yra labai paplitusios. Prašymais *duoti, suteikti* pagrindiniame sakinyje yra baigiami beveik visi „išguldimai“ ir maldos. Tais atvejais šalutinių sakinių dažniausiai esti po kelis vienuolika sakinius.

duok mums Dwąsias iszminties tawa dąngujos, *idąnt* balsą sunaus tawo tikray pažintumim, ir Dwąsias sweykos numones *id* Wiłkus, Wagis nuo tikru Piemenų iszpąžinti gałedami, Wiłku dabotumes o prieg ano tikra Piemenies ir jo tikru Tarnu ąmžinay patektume. Amen Su 134.

Sutek mums tay Pone Jezau, *idąnt* męs kialoneia musu giarás dumás, ir kálbás turedami, po križiumi páskuy tawe eydami ing ąmžiną gárba po wakaruy szio swieta ieytumim o tęnay szwiesibey táwoy ąmžinay Waykšćiotumim. Amen Su 88.

Aiškindamas beasmenio pagrindinio sakinio darinį, šalutinis sakinytis turi tikslo ir veiksnio reikšmę:

Jums tieg *dowanota ira, idant* ne tiktay ing ii tikietymite bet ir ažu ii kistumite PS II 38.

*Reykia*ma ira, *idat* žmogus imtu vnt sáwis szárwus ir ginklus PS II 18.

Kartais šalutinis sakinytis turi tikslo ir pažyminio reikšmę, kai jis aiškina tarp savęs glaudžiai susijusius pagrindinio sakinio darinį ir bet kurią sakinio dalį, išreikštą daiktavardžiu.

Jr nusidawe ánuose dienuose, iuog *iszeio deakreatás* nuog Ciesoriaus Augustá, *idąnt* butu párászitas wisás swietás Su 16.

turi iiemus *tokias puotás darit, idant* butų wiežliwos, bé girtáwimo, be apsiriiiimo, idant liktų wel kuo butų ir elgetos pasótinti, ir reikalingieii galétų bût paszelpti... DP 34.

Atliepiamųjų žodžių, pabrėžiančių tikslo aplinkybės reikšmę, senuosiuose raštuose, kaip ir dabartinėje lietuvių kalboje, yra nedaug ir vartojami jie retai: be to, kai kurie iš jų vartojami ir priešasties konstrukcijose.

Tikslo konstrukcijų su atliepiamaisiais žodžiais pavyzdžiai:

Jr *dėlig to* iį mūmus Diėwas downoio, ir nusiųnte: *idąnt'* kiekwiėnas, kursá i iį rėgi, ir tiki ing ii, turétų giwátą ąmžina DP 327.

Jr *ant' tog* yra Bažnćioie S. Sakramėntai įstatiti, *idąnt'* per iūs butų papildita, ko ne téka tikėiime ir nōbažnumę žmonių DP 321.

Jr *todrinag* teip małoņei atsakinėio, *idąnt* žodžei io daugėsn' rústibę ramintų, o neę ią iudintų DP 130–131.

Todrin' artodies dirwoi' tūintimpós kniburia, *todrin'* remesnikas diėną ir náktį dirba, *todrin'* prekiies po iarmarkus wažinėie: *todrin'* žaľnieriūs sweikatá sawá smurtūia: *todrin'* dwarionis dwárieþ kiekwiėnam noir intėikt, patōsia, tarnáua: *idąnt'* wissi įgię tai ko trōszko lįksmintis galétų DP 211 (pastaroji konstrukcija yra reta ir įdomi tuo, kad šalutinis sakinytis turi 5 pagrindinius).

Minėtinos ir tam tikros senųjų raštų apribojamosios tikslo konstrukcijos, kuriose šalutinis sakinytis pasako vienintelį, išskirtą pagrindinio sakinio veiksmo tikslą. Antrinė, apribojimo reikšmė čia priklauso nuo apribojamosios dalelytės *tik, tiktai*, kuri eina su jungtukais *kad, jeib, idant*. Pvz.:

Jr kad neturejo ko uzmoziet, Wieszpatš jo liepe ghi uzpardot, ir Moteri jo, ir waykus, ir wis ką turejo, *kad tykt* uzmozietu (skola) ChB 40.

...kás szirdin sawon iláydžia: ne sunku jám ir náktimis, per kañnus giriás, mariás jo jeszkoti, *kad tiktay* dusiá sawá juo nuráminti, pásotinti Su 160.

...ar ne wérta búwo kéntét wissá kasnórint yrá sunkáuš, *ieib tiéktai* butumbime wértais tápt bédrinikais anós teiþ didés paties Diéwo láupses? DP 542(2).

Christus padáre iþg wáñdénio teip daug wino lábai gero ne del ko kito, *tiéktái idánt* gertú DP 72.

Kai kuriais atvejais, priklausomai nuo pagrindinio sakinio leksinės prasmės, vietoj tikslo vyrauja apribojamoji sąlygos reikšmė (su galimais tikslo aplinkybės atspalviais)⁶. Plg.:

...karalista Diéwo mūsimp paciúsiap yrá: *idant' tiéktái* io pirm' ir ant' wissó móketumbim' iéškot DP 525.

Cze mané kapók, cze mané dégink'... *idánt' tiéktái* tənai tawėšp' intėkt' galéczio DP 555.

...ne blogá bet brángu skárba duost Ponás Diews kámuy duost grieku átlaydimá, *kad tiktay* noretumim prigulinčiy weártinti ir linksmay prijmti Su 219.

Bet darbuose del Diewo ir del iþganimo vmžino priimtuose, niekadu álga nuog Diewo žadeta, negayszta, ney prapuóla, *bet tiktay* žmogus Diewo milistoy budamas iuos daritu PS I 350.

Tikslo-priežasties konstrukcijos

Priežasties atspalviai tikslo konstrukcijose susiję su neiginiu, kuris gali būti su atliepiamuoju žodžiu, tikslo jungtuku arba vienu iš tarinių. Senuosiuose raštuose vartojamos yra dvejopos tikslo-priežasties konstrukcijos. Vienos tikslo-priežasties konstrukcijos yra būdingos tik senųjų raštų retorinei kalbai, kitos – plačiai vartojamos ir dabartinėje lietuvių kalboje.

I. Senųjų raštų retorinėje kalboje vartojamos tikslo-priežasties konstrukcijos su dviem šalutiniais sakiniais (dažniau vienanarūšiais). Pagrindinio sakinio tariniai čia reiškiami esamojo ar būtojo kartinio laikų formomis. Tikslo ir priežasties reikšmės šiose konstrukcijose priklauso nuo neiginio ir jungtukų vartosenos; pagal tai šios konstrukcijos gali būti skirstomos dar smulkiau.

1. Vaizdingoje retorinėje senųjų raštų kalboje teologinių teiginių įtikinamumui sustiprinti, jiems ypatingai iškelti yra vartojamos sudėtingos tikslo-priežasties konstrukcijos, kurių pagrindiniame sakinyje esti atliepiamasis žodis su neiginiu (*ne to-drin, ne todel*). Pirmasis iš dviejų šalutinių sakinių su jungtuku *idant* nusako, kodėl, kuriuo tinkslu kas nors neveikiama, o antrasis šalutinis sakiny su jungtukais *bet idant* duoda teigiamą atsakymą, – kas veikiama, koks faktiškas pagrindinio sakinio veiksmo tikslas. Šių konstrukcijų bendra schema tokia:

ne todrin..., idant..., bet idant...

Pavyzdžiai:

Szėsza táre žmógausp anóp Ephéta, kás iþgúldzeš atdarikis. Kurj žodj kal dáiska *ne todrin'* liko Ewangelista S. *idánt'* iissái galibę kokiá turétu sawimp, *bet'*

⁶ Apribojamąją sąlygos reikšmę žr. L. Drotvinas. Apie kai kurių sąlygos konstrukcijų daugiareikšmiškumą lietuvių kalboje. Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, I(10), 1961, p. 176–178.

idąnt' parôditų iog wienu letu žodžiu paiuktu, ir priprastu žodžiu, padäre W. Christus toki žęklą didį DP 320.

Bët dąbar bĭlo. Jog *ne todrin'* Wieszpatis Christus įstąte tą sakraméntą, *idąnt* ii gąrbintų, bet *idąnt* ij estų. Atsakau: tatai wel' *ne todrin'* Wieszpatis Christus atėio ąnt to pasaulo, *idąnt* ij gąrbintų, *bët idąnt* butų apiųktas paniédetas, ir įžpelótas DP 266.

Jr tat ątmink juog tą Daktarą *netodel* Pons Jezus Zokanop siunčia, *idąnt* per ij žiawatop ąmžinop ąteytu: bo tat káyp dabár girdejay buti negali: *bet todel idąnt* Zokane, káyp kokiame Zearkole, sawą neprimonę iszwistu, o pážinęs tēn sawo neagandus ir wargą pážintu... Su 194.

Teip' yra iog Wieszpatis Christus *to drin* winą padäre, *idąnt'* gęrtu, *bet ne to drin*, *idąnt* ių piktái wartot turétų DP 72

Dažnái mus rąsztas grąudina, *idant* wáistop pasisákimo tekétumbime, *ne to drin' idąnt* Diėwas pasisákimo mūsų priwalautų... *bet'* iog mes kitáip įžganiti ne gálime bût... DP 121.

Kaip matome iš paskutiniųjų pavyzdžių, šių sudėtingų konstrukcijų komponentų eilės tvarka gali keistis.

2. Tikslu ir priešasties reikšmę turi taip pat sudėtinės konstrukcijos, kurios skiriasi nuo apžvelgtųjų tuo, kad vietoj II-jo tikslo šalutinio sakinio yra aiškinamasis priešasties šalutinis sakiny su jungtuku *jog*. Pastarųjų konstrukcijų schema tokia:

...ne todrin... idant..., bet (todrin...) jog...

Pavyzdžiai:

Bet *netodrin'* tiektaí patógus dáiktas yr, *idąnt* szitą diėną augsczėus neg kitás prakęttumbime: *bet wel' to drin'*, *iog* tataí kas tą diėna užgimuszio ęst' ant kitų wissų dáiktų yr pagęrbimo werczėusia DP 34.

O teip *nė todrin'* *idąnt* patis ape ij abėiótų, liėpe mókitinemus sawiėmus klaust': kokiás iissái butų: *betąg iog* mókitinėy io nėkaip pawidėio Wieszpatie Christui... DP 18.

Nęs' tikrái *ne drin'* kokió sawo réikalo, *nei todrin' idąnt* butų kitáip bût ne galeię: *nei del' kokių nųpelnų* mūsų téikes nužęgt ir numirt vž mus, *bet* tikrái įžg tikrós małones, pamegimo ir parėdimo Diėwo Téwo, *iog* mus pamilėio... DP 241.

3. Mišrią, tikslo ir priešasties reikšmę turi ir konstrukcijos, kuriose neiginys eina ne su atliepiamuoju žodžiu, bet su jungtuku *idant*. Šių konstrukcijų bendra schema bûtų tokia:

ne idant..., bet idant...

Pavyzdžiai:

kad Diewas koroie, ir dűst wargams ant mussu ateiti, tad ghissai tatai dara *ne idant* mus prapuldintu, *bet idant* mus alba pakutosp pritrauktu, alba *idant* muss pabudintu, *ieng* mussump augtu baime Diewa... MT 184.

Todrįnag Wieszpatis Diėwas Subatoie údraude dirbt', *ne idąnt'* butų dąrbas piktas ęszas: *bęť idąnt'* žmógus wálnas butų ąnt' tarnawimo Diėwo... DP 340.

Wálgidawo ir su Pharizėuszáis sawáis priesakeis *ne idąnt* iiėmus patostų: *bęť idąnt* ių ligás iszwáistitų... DP 477.

Šio pogrupio tikslo-priežasties konstrukcijos gali turėti ir apribojamosios reikšmės atspalvį. Tada šių konstrukcijų schema atrodytų taip:

ne tiktai idant..., bet ir idant...

Jumus tiek Apasžtałas dowanota ira del Christaus, *ne tyktay idant* ing ii tikietumite, *bet ir idant* ažu ii kintetumite PS I 38–39.

Atláido Wieszpatis tárnui aną skólą wissą: *ne tiektái idánt'* mielaszirdumą io pažintų ir sakitu, *bet' ir drin' to, idánt'* iissái wel' téipaieg priesz kitús mielaszirdumą róditų DP^c 361.

Minėtinas atvejis, kai antrasis šalutinis sakinyis yra jungiamas jungtukais *bet jog* ir turi aiškinamąją priežasties reikšmę; tada ir pirmasis šalutinis sakinyis su jungtuku *ne idant* taip pat turi aiškinamąją priežasties reikšmę, nors jo tarinys ir reiškiamas tariamąja nuosaka. Tuo būdu, tikslo reikšmės šiose konstrukcijose jau nėra. Plg.:

Weizdėkig iog tóii žmoná... iždáwuš iau búwo aņt' Dáktarų wissą túrtą sáwá: o wienók' iei tazciau nieko ne padėio, bęť' tū dábar pikczeus turėioš. *Ne idánt'* wissi wáistai butų tuszti, o niėkam' nedėrą (kadág ir tús drin' priwálimo mūsų, W. Diewas ižg žėmes padáre) *bęť' iog* ne wieni wáistai ne wienos ródos, ir padeiimai to pasaulo bę maľones ir padėiimo Diėwo, ne wienám' ne padės DP 370.

Bet tos méiles wiená yra priežastis, iog mes Christų mílime, ir tikime ing iį. *Ne idánt'* iį pirn butúbim' numilėię kaip Jónas S. bílo, *bet iog* iissái pirm mus numilėio, ir dáwe mumus tatai idánt' iį milėtumbim' DP 223.

Szia diėna karaliene dağáus stóios ant' deszines sunáus wissur karaláuianczio, kaip' aukšinu rubu ne pagėdimo ir nemirimo apwilkta *ne idánt'* pagál duszią tiektaí, o bę kúno stóioši: *bęť' iog* apwilkas yrá szwęcziáusias ios kúnas nępatrikimu ir nemirimu DP 491.

II. Senuosiuose raštuose (kaip ir dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje) yra vartojamos tikslo-priežasties konstrukcijos su neigiamu šalutinio sakinio tariniu. Pvz.:

Todriņag idánt' ir mes ant' to *ne* pariktúbimeš, mókia mus W. Jėsus szitoi' Ewangeliói', kamė vžgúl' tikrasis mūsų líksmumas... DP 211.

Aniemus iž kitós giminės, tiektaí iž gimines Lewi, kunigų aprinkt' ne dėrio: *todėlig idánt'* gimine kunigų *ne* prážutų, musiio turet' mótėris DP 465.

Bet ir *todryn* iog dienoy sudo ižkratis kiekwienu, *idant* niekas patepto ion *ne* ieytu PS I 20.

Mana Schirdis teissilaiko tikrai Prowose, *Idant* nebucziau pagedintas DPs CXIX.

Kaip matome, šiose tikslo konstrukcijose antrinė, priežasties reikšmė priklauso nuo atliepiamųjų žodžių (*todryn, todel*), kurie atsako į priežasties aplinkybės klausimą *kodėl?*, o taip pat nuo neigiamos šalutinio sakinio veiksmažodžio formos.

Antrinė, priežasties reikšmė esti dar aiškesnė (ji gali net vyrauti), kai pagrindinio sakinio tarinys turi taip pat neigiamą formą. Plg.:

Thewái *ne* priwadžiakiet' sunu iussu ingi rustibe bei kierschtaugima, *idant* nebutu nosimynusias schijrdies M 35.

Teyp Rimionjs *ne* noreio pagadint miesto Karthagines, *idant* iaunimás iu *ne* palostu ir nuog pateykos *nepapiktu* PS II 7.

Jay butumey nuo ko pákwiestas ánt swodbos, *negisedek* ánt wirjasnioš wietos, *idánt* cžiásningiásnis už tawe *ne* butu pákwiestas nuo io Su 209.

Nesa Sceptras Piktuju *ne* passiliks ant Kruwaelės Teisuju, *Idant* teisiegħi sawą ranką *neischtiestu* ant Neteisybes DPš CXXV.

Priežasties reikšmė gali vyrauti priklausomai nuo pagrindinio sakinio tarinio leksinės reikšmės, pavyzdžiui, kai pagrindinio sakinio tariniai reiškiami veiksmažodžiais *bijotis*, *vengti*:

Nuejo tada wiriausias ant załnieru su tarnejs ir atwede jos (bet) *ne* gwoltu::|| *bijojos* nes zmoniu, *kad* ju *ne*nuakmeniotu ChB 196.

Dásilayst grieku *wenkim*, *Jdánt* *ne* suditu mus... KnN 193.

Tarinių reiškimo būdai

Pagrindinio ir šalutinio sakinių tariniai tikslo sudėtinėse konstrukcijose nėra reiškiami taip priklausomai, kaip, sakysime, sudėtinėse priežasties konstrukcijose. Tikslo šalutinio sakinio tarinys dažniausiai yra reiškiamas vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis ir tik išimtiniais atvejais – sudurtinėmis tariamosios nuosakos formomis arba tiesioginės nuosakos būsimuoju laiku, o pagrindinio sakinio tariniai gali būti reiškiami įvairiomis veiksmažodžio formomis.

I. Trumpai apžvelgsime retesnius šalutinio sakinio tarinio reiškimo būdus senųjų raštų tikslo konstrukcijose.

1. Be dažniausiai vartojamų tariamosios nuosakos vientisinių formų, tikslo šalutinio sakinio tariniai gali būti reiškiami tiesioginės nuosakos būsimuoju laiku.

Pavyzdžiui, Mažvydo raštuose yra vartojamos tokios konstrukcijos su jungtuku *jeng*:

Garbink Tiewa tawa ir motina tawa, *ieng* ilgai *giwəsi* ant szemes⁷ M 583.

Sekma diena turi schwėsti, *Jeng gaus* Scheimina atilseti M 410.

Wesk mus su tawimi, *Jeng dangui* mes budami, Tawe *garbinsim*... M 167.

Apschwiesk mus tawa schwesibe, *Jeng begs* musu schirdele... M 340.

Dūti est tie priesakimai, *ieng* ghrieka tawa o szmogau, *pszinski* tu bei *ischmok*-M 389.

Kaip matome, tikslo reikšmė šiose konstrukcijose nėra tokia aiški, kaip tikslo konstrukcijose su tariamosios nuosakos formomis šalutiniame sakinyje, vis dėlto šalutinis sakiny su jungtuku *jeng* pasako pagrindinio sakinio veiksmo tikslą.

Kad tikslo šalutinio sakinio tariniai gali būti reiškiami būsimosios laiko forma, patvirtina ir senųjų raštų konstrukcijos su kitomis jungiamosiomis priemonėmis⁸. Pvz.:

Bēt⁹ kad būssi pákwiestas, eik⁹ ir sėskig ánt galėusios wiėtos. *Jdant* kad atėis kursái tawé kwiėte, *taris* taw⁹, *gentiė* paslinkėkiš *augszczėus* DP 338.

⁷ Plg. panašios leksinės prasmės konstrukciją su tariamąja nuosaka šalutiniame sakinyje: ...szienawok Tewa ir mołiną tawo, *idant* ilgay *giwas* *butumbey*... Su 28.

⁸ J. Balkevičius savo sintaksėje nurodo, kad dabartinėje lietuvių kalboje tikslo šalutinių sakinių, prijungtų dalelylėmis „ar, be, bene“, tariniai reiškiami „liesioginės nuosakos būsimuoju, kiek rečiau esamuoju ar būtuojau laiku“ (J. Balkevičius. Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė. V., 1963, p. 369).

Ó anis tykawo and jo, *begu ghi pasweykis* subatoy, kad ghi galetu apskust ChB 65.

2. Senuosiuose lietuvių kalbos raštuose tikslo santykiai, reiškiantieji praecityje vykčius veiksmus, gali būti reiškiami retkarčiais atitinkamomis būtujų laikų formomis abiejuose sakiniuose, – šalutinio sakinio tariniu eina sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos (*būtų* + būtojo kartinio laiko veikiamasis dalyvis; pastarosios formos nepastebėtos dabartinės lietuvių kalbos tikslo šalutiniuose sakiniuose), pagrindiniame sakinyje – būtasis kartinis laikas:

Arba iei patis dirbt ne norėiei, kodrinag wienók' manų penigų *nê dawei* penigmainiamus: *idąnt asz bució* sugrižęs *atrįnkęs* iūs su nūmą DP 391.

O tátáy wisa *deios* antá tu, káczeib buwo łoskoy io, *idant butu rodes* gálibę Deywistes sáwo... MP 80(1).

Jr káip buwo átwestas ant áno káлно, ant wietos nukrižiáwoima sáwo, ir káip buwo báysej primusztos križiáusp ánomis báysiomis winimis szwentos rankos ir koios io, tátáy wisa *musio* but, *idant butu* ant io *isipildę* anie isákimay Diewo Tewo io, iż seno per dwásią szwentą pádàritos MP 152(1).

3. Be sudurtinių atliktinių (būtojo laiko) tariamosios nuosakos formų, tikslo šalutinio sakinio tariniai senųjų raštų kalboje gali būti reiškiami ir tam tikromis esamojo laiko sudurtinėmis tariamosios nuosakos formomis (vientisinė tariamosios nuosakos forma + *esas*). Pvz.:

Norėio ir Calwinas kaip *nėkurié* rászo, sawáję wierą prikėlt' numirusio, pasamdęs žmúnį giwá, *idánt' daritųs essas* numirelu, bęť ansai kuris dáres numirusiu, žótág ižtiésos nūmire DP 459.

Saka teipaieig Diewa ne wissa sawá matce negalinti ischprowiti, *idant* pasi-beigesis kunas Christaus, pastacze sawa wienu kartu ir tūiau czesu tulossa wietossa *butu essas* MT 161.

O kodrinag tatai teip pilnái apraszíta? Jog tatái yr pirmas urėdas ir wzgiri-mas tikro sakítóio žódžio Diewo, *idánt butu essas* nūg Diewo pászáuktu ir pawadíntu DP 27.

II. Apžvelgsime pagrindinio sakinio tarinių reiškiimo būdus, kai šalutinio sakinio tariniai reiškiami vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis. Pagrindiniame sakinyje gali būti visos veiksmazódžio formos, nors dažniau vartojami esamasis laikas ir liepiamoji nuosaka.

1. Esamojo laiko formos pagrindiniame sakinyje gali reikšti laiko trukmės atžvilgiu įvairius veiksmus: neribotus, dažninius ir baigtinius.

Nepriešdėlėtos esamojo laiko formos reiškia neribotus, neapibrėžtus laiko atžvilgiu veiksmus; tai būdinga esamojo nuolatinio laiko reikšmė. Pvz.:

Asz táwesp *kialu* akis sawo, *Jđ* giałbetum warguos máno KnN 24.

Mana Akys *weisđ* Wiernuju Szaemejé, *jeib* anis su manimi giwaentu... DPs CI.

Tu po mannimi *darrai* wietą waikschezioti, *Jđant* mano kojos nepaslystu DPs XVIII.

Tawęsp *schaukiem* nasrais taip ir Schirdi: *Jeib* mus neapleistumbi... M 483.

¹ Todrinag *idąnt* kas ne nusimintų, *mókia* mus toji Ewangeliá S. szios diénós... DP 279.

Veiksmų pasikartojimo, dažnumo reikšmė gali priklausyti nuo laiko aplinkybių žodžių arba atitinkamų priesagų:

Jr *dar* tay *tunkiey* ligomis tułomis slogindamas nusideieius, *idant* susiprastu sawo piktibey, ir iop per gaylisti sugrižtu PS I 261.

Ką *idant'* tū mielaus padaritų, *perkalbinēia* iūs szeszeis twirtai dāwadais DP 606. Baigtiniai, vienkartiniai veiksmai gali būti reiškiami esamojo laiko priešdėlėtomis formomis:

Jr asz *paszwęciu* mane pati uz jos, *idand* ir anis butu paszwęsti tiesoŷ ChB 180. Ant pabagós tassái Sákraméntas S. *apžiebia* akis dūsziós mūsų, *idánt* szwiešús pažintų wálą Diéwo DP 135.

Nes' *idánt'* gražúmis žódžeis ių ne dūtúmbeis iszwęst', *pérsergti* tawé Wieszpatis tais žódžeis DP 303.

2. Pagrindinio sakinio tariniai gali būti reiškiami sudurtinėmis atlikinėmis esamojo laiko formomis, kurios turi perfekto reikšmę. Pvz.:

Ant gálo iissái būdamas łobingu, *tapęs ést'* grínu: *ieib* mes grínumu io butumbime prałóbinti DP 615.

...tu per tawa Sunu tą Weczere *istates essi*, *idant* mes io kuna walgitumbim, ir io kraughi gertumbim... M 376.

Ne dōwanai tai Apáształai *pastátę ést*, *idant* prieg baugióų slaptų (tai yrá prieg Misziós S.) mirusiúų atminimą daritų DP 544.

Christus *esti keles*, nūg mukas wissokias, *Jeib* mes butumbim linxmi... M 256.

Tau paczem *sugrieschieš esmi*, ir pikt po akimis tawa *padares esmi*: *idanti* teisus butumbi, szodzusu tawa, ir ischgalietumbi kada kaltinamas busi M 538.

3. Būtojo kartinio laiko veiksmažodžiai pagrindiniame sakinyje dažniausiai esti įvykio veiksmo (paprastai priešdėlėti) ir reiškia vienkartinius, baigtinius veiksmus praesityje. Pvz.:

Tad *atwere* iemus iszminti, *adunt* galetu iszmanit rasztus PS II 249.

O apnirtęš wieszpats jo, *padawe* ghi kotamus, *idánt* užmokietu wis ką iam kaltás buwo Su 232.

Tu *stoieys* tárnau ant šwietá, *iszdāwey* del musu žiwata, *ieyb* imtumbim iszgánimá, kráuiu tawo prálegimu PK 128.

Ir Ponas *padare* szenklá ant Kayno, *ieib* ghi niekas ne uzsmuschtų, radens BrB 14.

4. Sudurtinės atlikinės būtojo kartinio laiko formos pagrindiniame sakinyje reiškia kadaise įvykusius, kartinius veiksmus:

Ponas tą istátimą *buwo pastátęš*, *idánt* isz to butu tárnáy io, o žmones mieli iámuy MP 88(2).

Ir todrįnag wel *vėdráudeš bū* mókitinēmus sawiēmus, *idánt* miestūs'n' Pahonių ne wákszcziotų DP 115.

Jog sztáy busi bagotás per tą Ponią sáwo, kurią *buwo* ant io *priprowięš*, *idánt* anoy ghi iszwestu iž tobułos dumos... MP 111(2).

5. Būtojo dažninio laiko formos senuosiuose raštuose vartojamos labai ribotai. Taip pat ribotai jos vartojamos ir tikslu konstrukcijų pagrindiniame sakinyje.

Nes' wandú iž prigimimo pridęra ant' apmazgóiimo, o per kráuią senamé zókone wissadós *būdawo* nūdemių apczistiijimas, *idánt'* iszmanitumbime iog wándeni krikšto szwęnto ant apczistimo dūszių padést kráuias W. Jesaus... DP 182.

Jr tū metū wel' mērgos, kuriós būvo prieg iáunos marcziós... *iszėidawo* pasitekėtū priesz iaunikį su lampomis, *idant'* iį ing namus marcziós iaunos pralidetū, ir teñ su iū linksmintus DP 568.

6. Tikslu šalutinis sakinyš gali aiškinti pagrindinio sakinio tarinį, išreikštą būsimoju laiku:

Iž kur *pirksime* duonos *idant'* walgitu tie Su 67.

O asz melsiu Tewa, ó ans jums *dos* kita Ramintoj, *kad* su jums atsiliktu and amziu ChB 175.

Idant taw liaupšę gedotu Garbe mana, ir nenutiltu, Wieszpatie manas Diewe, asch taw *dekawosiu* amszinai DPs XXX.

Rąkosia *nesziós* tawe, *idant'* niėkad ne pažėistumbei ing ákmenį kóios tawós DP 521.

Korosiu tawe sude, *ieng* netaritumbeis essas teisumi MT 193.

7. Pagrindiniame sakinyje dažnai vartojamos liepiamosios nuosakos formos: Jaunikaiczius *graudink* schitogi budu *idant* butu trezwy M 37.

Apslakyk manę Isopu, *idant* czystas bucziau, *masgok* manę, *idant* baltas bucziau kaip Sniegas DPsLI.

Plebanus kunigus wenu balsu *praschiikiet* *Jdant* ta maxla nesleptu didei *melskiet* M 11.

Sutrink weykiay po koiu musu szietona *idant'* mumus neiszkaditu MKr 9.

Apmiszwiesk akis, tawo szwiesibe, *Kad* ne užsnuščiá amžna támsibe: *Kad* man ne tártu mano pyktadeiás, Sztay turiu wirszu esmi pergaleias KnN 11.

Wienok *idant* giaraus prigatáwintos butu sirdis musu małdosp, tas giesmeles linksmais o suderánciays balsays *giedokime* PK 19.

Plg. tikslo konstrukcijas su leidžiamosios nuosakos formomis pagrindiniame sakinyje:

...potam Kunigas *tesaka* kožoni, po kožones *tegraudin* žmones *idant* draugiskai melstu Diewa... M 501.

Te sussirenk Wandū pa Dangumi ing ipatines wietas, ing sawa wieta, icib regimas butu Sausumas BrB 2.

8. Šalutinis tikslo sakinyš gali aiškinti tokį (pagrindinį) sakinį, kurio tarinys reiškiamas vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis. Šis sakinyš neretai esti bet kurio kito sudėtinio sakinio komponentas, – I-jo laipsnio šalutinis arba pagrindinis sakinyš, todėl tikslo šalutinis sakinyš šios grupės konstrukcijose negali būti pirmoje vietoje. Pvz.:

Kas *ne atteisų* grászio wiėno, *idąnt* iam' tūksztantis áuksinų būtų atláistų? Kas trupuczó penigų *ne wėlitų* iždūt, *idant* vž iūs tiek szimťų kártų vž iūs įgitų DP 286.

Atėio tad W. Jesus ing miéstą Naim, iame ne tiektái sakitų, bęť wel' dáiktą meitą ir miėlą *padaritų*, *idąnt* dáiktas suderėtų su pražasciu miėsto anó DP 334.

Ó Wiriausi Kunigey ir Faryzeuszey dawe isakima idand jeygu kas zynotu ghi kur sant, *danesztu* tey, *kad* ghi galetu pagaut ChB 170.

Jeszkoiau iž iu wiro, kuris *padaritu* aba sutwertu tworū, ir *pasistatitu* priesz mani ažu žiemy, *idant* ios ne ižnaykičia, ir ne radau PS I 128 – 129.

Konstrukcijose su šiais tarinių formų deriniais, šalia tikslo reikšmės, gali būti ir antrinė, padarinio reikšmė, kuri įvairuoja priklausomai nuo atskirų sakinių leksinės reikšmės. Plg.:

Jr tásiaug Powilas S. mokia Timoteuszą, idánt' nussidedanczius poakim wissu *bartų idąnt'* kiti biiotųs DP 499.

Wienokig pirm' to êst priwalú, idánt žmógus swécziui teip' didžiam priderą-
czią padwária *pažopóstitų: idąnt ioy'* weikėias wissokio czistumo ir szwëntibes,
dwásiskai vžgimt... teiktųs DP 26.

Jr gal dievas padaryt wisokią loska, kad *butu* apscia jusimp, *idand* wisame
visu metu wiso gana turedami, butumbite apstingejs koznop gierop darbop
ChB 284.

9. Tikslo šalutinis sakinyš retkarčiais gali aiškinti sakinį, 'kurio tarinys išreikš-
tas sudurtinėmis atlikinėmis tariamosios nuosakos formomis:

...kaip butu io kentejmas netobulas ganpadarimas usch griekus esąš. Neigi
patsai mukas grieku mussu kune sawa *butu nekèteiēs, ieng* mes pakaiu turętumbi-
me: Bet io žaisdomis ne butumbime ischgiditi esą MT 264.

... ó diewe dok kad *butumbite buwe wieszpatawę idand* ir mes su jumis wiesz
patautumbime ChB 260.

10. Tikslo šalutinis sakinyš kartais aiškina pusdalyvį (arba visą pusdalyvinę
žodžių grupę). Tada, šalia tikslo reikšmės, gali iškilti bet kurie kiti atspalviai –
būdo aplinkybės, papildinio, pažyminio. Pvz.:

Teipaiag wel' ir walgimę ir gėrimę saiko ir mēsto ne tūrime ne teip' *walgidami*
ir *gerdami, idąnt'* giwi butúmbime: bēt' gėreus daugėsn giwėndami, *idąnt'* estúmbi-
me ir gertúmbime DP 340.

Patógei tad iūs izbare, *ródidamas* iūs patiémus saw, *idąnt'* pažintųs, ir dabó-
tųs kú butų esą izg sawės paczių, o kú per ij turėio būt DP 198.

Nueję, mókikitę wissás tautás, *kriksztidami...* ir *mókidami* iūs, *idąnt'* saugo-
tu tatái wissa, kańórint asz iumus įsakiéu DP 226.

...Christus kęnte vž mus, pawáizdą múmus *pálikdamas, idąnt* sakiótumbime
pėdas io DP 111.

Tatai wis mums ghis padare, *Reischkdams* dide malone, *Jeib* dzauksma chriks-
czonis gautu, Ir amszinai dekawotu... M 183.

11. Tikslo šalutinis sakinyš neretai aiškina veiksmazodžio bendratį pagrindinia-
me sakinyje. Ši bendratis dažniausiai eina su kitų veiksmazodžių asmeninėmis for-
momis.

Pavyzdžiui, bendratis gali būti suvestinio tarinio dalimi, kai ji eina su moda-
linių veiksmazodžių (*reikėti, turėti, galėti...*) esamojo laiko forma:

Sárgiay *reykia buti* awelay, ir stropiay, *idánt* tarp Wilku ir Sámđiniku, pažintu
sawa Piemeni ir jo bálsą... Su 101.

Kuriūs žódžiūs *idąnt'* gėriáus iszmánitumbimę, *reikia* mumus *žinót'* Historią
apė paáuksztinimą žalczio DP 454.

An to *tur* gimđitoiey *priveiždet, idąnt'* wel wáikai tarp szejminos dargios ne
butų, ir sėrgetuś piktós draugės: *idąnt* ko ne pamatitu, arba ne izgirstų izg kur pa-
pikt ir pagėst galétų DP 65.

Jđant Diewu wisami *klausitume, ku mumus isako, *gali* mus *paiudint* paweykslas tu sutwerimu, kurie neiszmana, a tečiau labay weykiey ir tobulay klauso Diewu PS I 267.

Bendratis gali eiti ir kitomis sakinio dalimis (papildiniu, pažyminiu, tikslo aplinkybe) priklausomai nuo veiksmažodžio asmenuojamosios formos leksinės reikšmės. Pvz.:

Liėpegu ūgni *nužėgt* iš daėaus, *idánt* iūs padėgintų. Ar *liėpe atwėrtis* žemei *idánt* iūs praritų? DP 130.

Jř *núsiunte* tárną sáwą metú Weczėrios, *bilot'* pakwiestieumus, *idant'* ateitų: nes iau pazopóstita yř wiš DP 274.

Tos priežastis rodžia *ne buwus reykalo sumdit* musu vnt darbo, *idant* ažudirbtume saw graši vmžino giwenimo dunguy PS I 324.

Tikslo šalutinis sakinyis retkarčiais gali aiškinti bendratį, kaip beasmenio sakinio tarinį:

Wiriausieghi vredai jra scheschi... Grausme Baszniczės pilnai *raediti*, ir pawisdczeis wissu lemtumu klausitoiems *žibeti, ieib* papiktinoimai butu nuwengti MT 111–112.

Paklāusi toleus, kaip' top Šakramėntop *pareditis idąnt'* iį wertái priimt gálėtumbim' DP 133.

Panagrinėjus tikslo konstrukcijas, galima padaryti keletą išvadų:

1. Tikslo šalutiniai sakiniai senuosiuose lietuvių kalbos raštuose yra jungiami daugiareikšmiai jungtukais *idant, kad, jeib, jeng*. Priklausomai nuo aiškinamojo žodžio pagrindiniame sakinyje, konstrukcijose su šiais jungtukais (ypač su *idant*) gali būti ir mišrios – tikslo ir veiksnio, tikslo ir papildinio, tikslo ir pažyminio – reikšmės. Kai su minėtais jungtukais eina apribojami dalelytė *tiktai (idant tiktai...)*, tikslo konstrukcija turi antrinę, apribojimo, išskyrimo reikšmę.

2. Antrinės, priežasties reikšmės rodiklis tikslo sudėtinėse konstrukcijose yra neiginys *ne*, einąs arba su atliepiamuoju žodžiu (*ne todrin...*), arba su jungtuku (*ne idant*), arba su šalutinio sakinio tariniu. Senuosiuose raštuose yra vartojamos dvejopos tikslo-priežasties konstrukcijos. Tikslo-priežasties konstrukcijos su dviem (dažniausiai vienaarūšiais) šalutiniais sakiniais ir neiginiu (*ne*), einančiu su atliepiamuoju žodžiu arba jungtuku *idant*, yra būdingos senųjų raštų retorinei kalbai. Tikslo-priežasties konstrukcijos su neigiama šalutinio sakinio tarinio forma (ut ne finale) yra vartojamos ir dabartinėje lietuvių kalboje.

3. Veiksmažodžio formos tikslo konstrukcijų šalutiniame ir pagrindiniame sakiniuose yra vartojamos dėsningai, bet nepriklausomai viena nuo kitos.

Šalutinio sakinio tariniai, kaip taisyklė, yra reiškiami tariamosios nuosakos vientisinėmis formomis, retesniais atvejais – tiesioginės nuosakos būsimoju laiku, tariamosios nuosakos sudurtinėmis atliktinėmis (būtojo laiko) arba esamojo laiko sudurtinėmis (*būtų esąs*) formomis.

Pagrindinio sakinio tariniai reiškiami dažniausiai esamojo laiko ir liepiamosios nuosakos formomis. Be to, tikslo šalutinis sakinyis gali aiškinti sakinius, kurių tariniai reiškiami būtoju kartiniu ir būsimoju laikais, tariamosios nuosakos vien-

tisine forma, bendratimi ar pusdalyviu. Rečiau pagrindinio sakinio tariniai reiškiami būtoju dažniniu laiku arba sudurtinėmis atlikinėmis (esamojo, būtojo kartinio laiku ir tariamosios nuosakos) formomis.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas,
Rusų kalbos katedra

Įteikta
1963 m. rugsėjo mėn.

SANTRUMPOS

- APM — Apie popieszischkaie missche (Įrišta kartu su MT).
BrB — Biblia tatau estli Wissas Schwentas Raschtas Lietuwischkai pergūlditas per Janą Bretkūną Lietūvos Pleboną Karaliaucziūie 1590.
BrP — Postilla... Per Jana Bretkuna Lietuwas Plebona Karaliaucziūie... 1591 (I d.).
DP — Postilla Catholica... Per Kūniga Mikaloiv Davksza... Wilniui, 1599.
DPs — Psalteras Dowido wokischkai bei lietuwischkai Karaliauczoje Prussu, Maetosse Christaus 1625.
Kr.N — Knīga Nobaznistes Krikščioniskos..., Kiedaynise, 1653.
M — M. Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 m. Spaudai parūpino J. Gerullis, Kaunas, 1922.
MKr — Maldos Krikscioniszkos..., Kiedainise. 1653.
MP — Postilla Lietuwiszka Talay est Ižguldimas prastas... per Jokubą Morkkuną... 1600.
MT — Margarita Theologica... per Simona Waischnora..., Karaliaucziūie, 1600.
PK — M. Petkevičiaus katekizmas. Naudolasi 1939 m. fotografuotiniu leidiniu.
PS — K. Syrwidis. Punklay sakimu (Punkty kazañ). Teil I — 1629, II — 1644... Göttingen, 1929.
Su — Summa Aba Trumpas iszguldimas Ewangeliv..., Kiedaynise, 1653.
ChB — Biblia litewska Chyliñskiego Nowy testament, tom II — Poznañ 1958.

ПРИЧИННЫЕ И ЦЕЛЕВЫЕ СЛОЖНЫЕ КОНСТРУКЦИИ В ЛИТОВСКИХ ПАМЯТНИКАХ XVI—XVII в.

Л. ДРОТВИНАС

Резюме

Сложноподчиненные предложения с придаточными причины и цели в древних памятниках литовского языка употребляются весьма широко. Как и в современном литовском литературном языке, данные предложения близки по своему значению и средствам связи.

Рассматриваются средства связи (подчинительные союзы, соотносительные слова), некоторые случаи многозначности в употреблении причинных и целевых союзов (причинно-целевые значения и побочные значения условия, следствия, ограничения...), а также некоторые особенности структуры и связи придаточных предложений.

І Кроме основных специальных причинных союзов *nes, kadangi* — *ибо, так как* — в древних литовских памятниках функции причинных

союзов выполняют славянизмы *ba (bo)*, *ved* — *ибо* или многозначные союзы *kad*, *jog* — *что (потому что)*. В качестве соотносительных слов выступают слова *todrin*, *drin to*, *tadaq*, *pertay*, *todelei*, *dello* — *потому*.

Видо-временные формы сказуемых в сложных причинных конструкциях употребляются закономерно, в зависимости от логической основы причинно-следственных отношений (одновременно или последовательно: причина — следствие). В отличие от современного литовского литературного языка наиболее характерным является употребление форм настоящего и будущего времён, а также — форм повелительного наклонения. Своеобразными являются причинные конструкции с формой повелительного наклонения в придаточном предложении, свойственные лишь риторической речи древних литовских памятников.

2. Придаточные целевые предложения в древних литовских памятниках присоединяются к главному посредством многозначных союзов *idant*, *kad*, *jeib*, *jeng* — *дабы, чтобы*.

Выделяются два основных типа целевых сложных конструкций с побочным причинным значением, показателем которого является отрицание *ne* — *не*. Причинно-целевые конструкции с двумя (обычно однородными) придаточными предложениями и отрицанием свойственны риторической речи древних памятников. Конструкции с отрицательной формой сказуемого в придаточном (*ut ne finale*) известны и в современном литовском языке.

Видо-временные формы сказуемых в придаточном и главном предложениях целевых конструкций употребляются закономерно, но независимо друг от друга. Сказуемые придаточного предложения, как правило, выражаются простыми формами предположительного наклонения, в более редких случаях — формами будущего времени изъявительного наклонения или сложными формами предположительного наклонения, — сложными совершенными формами (прошедшего времени) или сложными формами настоящего времени (*būty esąs*). В главном предложении, как и в современном литовском языке, возможны различные глагольные формы.
